



MARCIN MUSIAŁ
Ośrodek „Pamięć i Przyszłość”
ORCID: [0000-0001-8661-9290](https://orcid.org/0000-0001-8661-9290)

ZNACZENIE POSTACI ŚW. JANA KAPISTRANA W PROCESIE KSZTAŁTOWANIA TOŻSAMOŚCI WROCLAWSKIEGO KONWENTU FRANCISZKANÓW REFORMATÓW

MEANING OF ST. JOHN OF CAPISTRANO IN THE PROCESS OF FORMING THE IDENTITY OF THE CONVENT OF REFORMED FRANCISCANS IN WROCLAW

ABSTRACT: The objective of the present study is to examine the role of St. John of Capistrano – a Franciscan preacher and missionary – in the process of forming the identity of the community of Czech Reformed Franciscans in the 17th century. The aforementioned figure was the actual initiator of the creation of Czech Observant province, which in the 17th century was transformed into a Reformed province. Based on the analysis of the description of history of the convent of St. Anthony in Wrocław, included in *Chronica de origine* (1678) by Father Bernard Sannig, and of the painting *St. John of Capistrano* from this convent, it becomes possible to present this saint as an important element of the identity, both on the provincial and local (the convent in Wrocław) level.

KEYWORDS: Reformed Franciscans, Wrocław, John of Capistrano, collective identity, memory

„Pojawił się człowiek posłany przez Boga – Jan mu było na imię”¹; „On był lampą, co płonie i świeci”²; „Żarliwością rozpalony o chwałę Boga Zastępów”³ – takimi fragmentami biblijnymi o. Gandulph Blanik, żyjący w XVIII w. czeski

¹ Wszystkie cytaty biblijne podaję za: *Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Poznań 2003; tutaj: Ap 1, 6.

² J 5, 35a.

³ Por. 1 Krl 19,10a.

reformata, uzupełnił emblematyczną ilustrację dedykowaną św. Janowi Kapistranowi (1386–1456)⁴, jedną z 365 zebranych w dziele *Thesaurus Franciscanus*⁵. Święty, którego wspomnienie liturgiczne w czasach Blanika obchodzone 23 października⁶, ukazany został adekwatnie do powyższych cytatów – w półpostaci wyrastającej niejako z płomienia świecy osadzonej na ozdobnym późnobarokowym lichtarzu. Kapistran jako płomień – z jednej strony oświecający wiernych klęczących na tle mapy z wyrysowanymi granicami Italii, Czech, Węgier, Moraw i Polski, z drugiej zaś spalający zarówno zbytki tego świata, wyobrażone pod postacią wszelakich gier czy żydowskiej lichwy (stąd wśród płonących plansz i kart również budynek synagogi), jak i niewiernych, na czele z Turkami, przeciwko którym walczył pod Belgradem. Źródło kapistrańskiej żarliwości, swoisty miecz obosieczny, a zatem Imię Jezus, którego za swym nauczycielem, św. Bernardynem ze Sieny, był gorliwym propagatorem, zostało przedstawione w postaci dzierzzonego przez niego w prawej ręce promienistego nimbu – charakterystycznego słońca, w które wpisano trygram „IHS”. Widząc takie wyobrażenie świętego wyznawcy, nowożytni wierni nie mogli mieć wątpliwości, w jak wielkiej osobowości mają orędownika. Siła oddziaływania wizerunku Kapistrana znalazła również swe zastosowanie w innych niż dewocyjne praktykach; postać świętego stała się jednym z istotnych elementów kształtujących nowożytną tożsamość prowincji czeskich reformatów, w tym również ich wrocławskiego klasztoru.

Celem niniejszego opracowania jest przyjrzenie się roli, jaką w XVII-wiecznym procesie kreacji tożsamości wspólnoty czeskich reformatów odegrała postać św. Jana Kapistrana – franciszkańskiego kaznodziei, misjonarza i inicjatora powstania czeskiej prowincji obserwanckiej, która w XVII w. przekształcona

⁴ Zob. m.in. Johannes Hofer, *Johannes Kapistran. Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche*, Bd. 1–2, Heidelberg 1965² (Bibliotheca Franciscana, 2); Stanko Andrić, *The Miracles of St. John Capistran*, Budapest–New York 2000; Wilhelm Hünermann, *Ein Mönch unter Wölfen. Das Leben des heiligen Johannes Kapistran – Apostel Europas*, Lauerz 2005; *The Grand Tour of John of Capistrano in Central and Eastern Europe (1451–1456). Transfer of Ideas and Strategies of Communication in the Late Middle Ages*, ed. Paweł Kras, James D. Mixson, Warszawa–Lublin 2018.

⁵ Gandulph Blanik, *Thesaurus Franciscanus [...] Pars IV*, Znomo [1773], [sine pagine].

⁶ W przywołanej pracy Blanika (zob. przyp. 5) Kapistran opisany został właśnie pod datą 23 października, czyli w dzień śmierci. Pod tą samą datą świętego wspominał także wydany w październiku 1861 r. 10. tom serii *Acta Sanctorum*, zob. <http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Gallica&O=NUMM-6081> (dostęp: 17 VI 2020). Dopiero w 1890 r. nastąpiło przeniesienie liturgicznego wspomnienia św. Jana Kapistrana z 23 października na 28 marca, natomiast w 1969 r. świętego wpisano do martyrologium rzymskiego ponownie pod dniem 23 października, zob. *Calendarium Romanum ex decreto Sacrosancti (Ecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum)*, [Vaticanus] 1969, s. 106.

została w prowincję reformacką⁷. Analizę na poziomie ogólnoprowincjalnym uzupełniają wnioski z obserwacji na szczeblu lokalnym, tj. z perspektywy klasztoru św. Antoniego we Wrocławiu (1678–1810)⁸, wzniesionego przez reformatów na niewielkiej działce otrzymanej od rady miejskiej – wraz z 10 tys. talarów – jako rekompensata za przejęty przez nią w 1522 r., a założony w 1453 r. z inicjatywy Kapistrana, obserwancki klasztor św. Bernardyna⁹.

Punktem wyjścia do niniejszych rozważań jest założenie, że tożsamość zbiorową można zdefiniować jako formowany przez daną zbiorowość obraz samej siebie, z którym identyfikują się jej członkowie¹⁰. W tej definicji szczególną uwagę zwraca aspekt autokreacji – świadomego i konsekwentnego budowania modelowego wizerunku wspólnoty. Tak pojmowana tożsamość staje się *de facto* odpowiedzią na pytanie, „jak chcielibyśmy być postrzegani jako zbiorowość”, a tym samym ukazuje dwukierunkowość procesu tożsamościotwórczego (wewnętrzny i zewnętrzny). Na gruncie studiów nad organizacjami te dwie perspektywy czasem się rozdziela, określając tożsamość eksponowaną wewnątrz organizacji jako *organizational identity*, a jej obraz prezentowany na zewnątrz jako *corporate identity*. W ramach niniejszych rozważań omawiane będą zjawiska i działania wpisujące się w pierwszą z wymienionych form.

Kształtowanie tożsamości wspólnoty zakonnej w ujęciu organizacyjnym¹¹ pozwala skoncentrować poszukiwania wokół trzech kluczowych pytań: kim jesteśmy

⁷ W zbliżony sposób kwestię tożsamości różnych wspólnot obserwanckich analizował w latach 2010–2015 zespół badaczy pod kierunkiem Berta Roesta, w tym: Anne Campbell, *Creating a Colettine Identity in an Observant and Post-Observant World: Narratives of the Colettine Reforms after 1447*, [w:] *Religious Orders and Religious Identity Formation, ca. 1420–1620. Discourses and Strategies of Observance and Pastoral Engagement*, ed. Bert Roest, Johanneke Uphoff, Leiden–Boston 2016 (The Medieval Franciscans, vol. 13), s. 32–47.

⁸ W zasadzie w klasztorze św. Antoniego przy ul. św. Antoniego reformaci posługiwali do 1792 r., kiedy wskutek decyzji władz pruskich ich placówka została przekazana na zasadzie zamiany siostrzom elżbietankom czarnym prowadzącym przytułek i szpital. Od 1794 r. reformaci kontynuowali swoją posługę w nowym kościele św. Franciszka z Asyżu przy dawnym klasztorze elżbietanek w okolicach dzisiejszej Akademii Sztuk Pięknych, zob. Chrysogonus Reisch, *Tausch des Franziskanerkonventes St. Antonius mit dem Kloster der Elisabethinerinnen in Breslau*, „Franziskanische Studien”, 1 (1914), s. 76–86.

⁹ Obecnie budynek pobernardyński jest siedzibą Muzeum Architektury we Wrocławiu, zob. Agnieszka Goła, Magda Ławicka, *Od klasztoru do muzeum. Dzieje zabudowań bernardyńskich we Wrocławiu*, Wrocław 2009.

¹⁰ Jan Assmann, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, tłum. Anna Kryczyńska-Pham, wstęp i red. nauk. Robert Trauba, Warszawa 2008 (Communicare: historia i kultura), s. 146.

¹¹ Współcześnie metodę *Organizational Identity* w badaniu tożsamości zakonu opracowuje i wykorzystuje Serge Schmid, *Die Erinnerung der Gegenwart. Identitätskonstruktionen in den*

jako organizacja?, jacy chcielibyśmy być?, jakie są nasze cele jako wspólnoty?¹² Odpowiedzi uzyskane na podstawie szeroko rozumianej kultury organizacji, na którą w przypadku zakonu składają się prawodawstwo, historiografia, charyzmat i filozofia, powinny spełniać trzy podstawowe kryteria. Są nimi: charakter centralny („the criterion of claimed central character”), czyli – mówiąc inaczej – istota, esencja organizacji, a zatem kryterium pozwalające stwierdzić, jakie cele bądź założenia są uważane za najistotniejsze z punktu widzenia istnienia organizacji, wyróżnialność („the criterion of claimed distinctiveness”), a zatem cechy organizacji odróżniające ją od innych, oraz kontynuacja („the criterion of claimed temporal continuity”), wyrażająca ideę trwałości w czasie¹³. Uzyskawszy konkretne wyniki, organizacja wewnętrznie definiuje, „kim jesteśmy jako organizacja”, i tworzy schemat tożsamości ukierunkowany na osiągnięcie możliwie najlepszych efektów założonych celów¹⁴.

Podobne kryteria wyznaczył w badaniach nad średniowiecznymi formacjami społecznymi Otto Gerhard Oexle, definiując grupę społeczną jako zbiorowość charakteryzującą się czterema podstawowymi cechami: istniejącymi normami i regułami, które w sposób pośredni lub bezpośredni są akceptowalne przez członków grupy, wyrażając jej cele i jednocześnie tworząc określone wyobrażenie o grupie wśród jej członków oraz podmiotów zewnętrznych, wyróżnialnością spośród podobnych formacji, wewnętrzną organizacją grupy oraz względną trwałością w czasie¹⁵. Jak się wydaje, wskazane przez Oexlego normy oraz wynikająca z niej wewnętrzna organizacja grupy wpisują się w zarysowaną wyżej kategorię charakteru centralnego.

W tym funkcjonalistycznym ujęciu konstruowanie tożsamości służy konkretnym celom; ma zapewnić organizacji stabilność oraz wzrost efektywności

Chroniken des Deutschen Ordens, [w:] *Ordenshistoriographie in Mitteleuropa. Gestaltung und Wandlung des institutionellen und persönlichen Gedächtnisses in der Frühen Neuzeit. Referate der gleichnamigen Tagung in St. Pölten von 22. bis 23. September 2014*, Hrsg. Heidemarie Bachhofer, Kateřina Bobková-Valentová, Tomáš Černušák, St. Pölten–Praha 2015 (*Monastica historia*, Bd. 2), s. 15–27.

¹² Stuart Albert, David A. Whetten, *Organizational Identity*, [w:] *Organizational Identity. A Reader*, ed. Mary Jo Hatch, Majken Schultz, Oxford *et al.* 2004, s. 90.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, s. 92.

¹⁵ Otto Gerhard Oexle, *Soziale Gruppen in der Ständegesellschaft: Lebensformen des Mittelalters und ihre historischen Wirkungen*, [w:] *Die Repräsentation der Gruppen: Texte, Bilder, Objekte*, Hrsg. *idem*, Andrea von Hülsen-Esch, Göttingen 1998 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 141), s. 17.

i konkurencyjności na rynku. Elementy te wydają się również dostrzegalne u śląskich reformatów, wspólnoty, która po okresie reformacji z jednej strony odradzała się w zakresie struktury prowincji, z drugiej zaś podejmowała działania zmierzające do zmiany rozpropagowanego przez protestantów karykaturalnego obrazu franciszkanów¹⁶, próbując jednocześnie ugruntować swą pozycję w społecznościach miejskich (w przypadku Śląska w większości protestanckich) w drodze rywalizacji z innymi licznymi zakonami, zwłaszcza z prężnie rozwijającymi się jezuitami¹⁷.

W tak określonym procesie tożsamościotwórczym znaczącą rolę odgrywa „święty”, szczególnie taki, który jest związany z daną wspólnotą, terytorium, a jego cnoty wpisują się w bieżące potrzeby odbiorców. Sama koncepcja świętości, rozwinięta w dekrete *De invocatione, veneratione et reliquiis sanctorum, et sacris imaginibus*, uchwalonym 3 XII 1563 r. podczas 25. sesji soboru trydenckiego, wydaje się odpowiadać tak określonym założeniom¹⁸. W dekrete w pierwszej kolejności eksponowana jest trwałość sięgającej czasów apostołskich tradycji kultu świętych¹⁹. W retoryce kontrreformacji zwrot ku źródłom chrześcijaństwa odczytywano jako potwierdzenie prawowierności. Jednocześnie przez zdefiniowanie form kultu i zawężenie docelowej wspólnoty do Kościoła katolickiego, określona została w pewnym stopniu wyróżnialność samego zjawiska, a przez to także organizacji. Charakter centralny przejawia się w katolickim pojmowaniu świętości już na poziomie jej weryfikacji podczas procesu kanonizacyjnego²⁰. W ujęciu teologicznym owo kryterium uwydatnia zasadę jedności Kościoła przez wpisanie wszystkich jego członków w mistyczne ciało Chrystusa, stąd kult świętych, jako wstawienników, koncentruje się faktycznie na Bogu, który ostatecznie udziela

¹⁶ Martin Elbe1, *Sacred Re-Enactments: Representations of the Franciscan Past after the Reformation*, [w:] *Where is History Today? New Ways of Representing the Past*, ed. Marcel Arbeit, Ian Christie, Olomouc 2015, s. 94.

¹⁷ *Idem*, *Early Modern Mendicancy: Franciscan Practice in the Bohemian Lands*, „The Journal of Ecclesiastical History”, 69 (2018), 1, s. 43.

¹⁸ *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łaciński i polski*, t. 4 (1511–1870): *Lateran V, Trydent, Watykan I*, oprac. Arkadiusz Baron, Henryk Pietras, tłum. Arkadiusz Baron *et al.*, Kraków 2004 (*Źródła Myśli Teologicznej*, 33), s. 780–784.

¹⁹ „Święty sobór nakazuje wszystkim biskupom oraz innym osobom zobowiązanym odpowiedzialnym za nauczanie, aby zgodnie z praktyką Kościoła katolickiego i apostołskiego otrzymaną od samego początku chrześcijaństwa, zgodnie z nauczaniem świętych ojców i dekretami świętych soborów, pouczali wiernych przede wszystkim o wstawiennictwie świętych, ich wzywaniu, czczeniu relikwii oraz odpowiednim posługiwaniu się obrazami [...]”, *ibidem*, s. 781.

²⁰ Owen Chadwick, *The Popes and European Revolution*, Oxford 1981 (*Oxford History of the Christian Church*), s. 25–26.

wymodlanych łask²¹. Jedność Kościoła, rozumianego jako wspólnota żyjących i zmarłych, w tym także świętych, sobór podkreślił osobno w dekrecie o Eucharystii²², a pośrednio również przez umieszczenie dekretu o świętych zaraz po dekrecie o czyścicu. Odczytywanie dekretu o kulcie świętych w kontekście ofiary mszy świętej oraz czyścica wyraźnie akcentuje silny i jednoznaczny związek czasoprzestrzenny między pierwotną ofiarą Chrystusa a Eucharystią, co wyraża sakramentalną kontynuację przekładaną również na pojmowanie świętości i obecności świętych w życiu Kościoła pielgrzymującego²³.

Święci, również ci kanonizowani w dobie kontrreformacji, bardziej wydają się świadkami tych czasów, w których zostali wyniesieni na ołtarze, niż tych, w których żyli²⁴. Rozszerzanie panteonu świętych o nowe postaci wiąże się bowiem z ekspozycją cnót i cech istotnych w oczach wiernych, którzy w nowych świętych zyskują orędowników. Wśród 55 osób kanonizowanych w latach 1588–1767 osiem z nich zmarło w XV, sześć w XIV, cztery w XIII i jedna w XII w., co daje liczbę 19 nowych świętych pochodzących ze średniowiecza. Do nich należy również Jan Kapistran. Co więcej, badania Petera Burke'a oraz analogiczne, prowadzone przez Stefana Samerskiego dla okresu 1740–1870, a także Ronnie Po-chia Hsia dla lat 1540–1770, wskazują, że dominującą grupą wśród kanonizowanych były osoby duchowne, z czego około 80% stanowili zakonnicy, wśród których wyróżniali się – obok jezuitów – święci z rodziny franciszkańskiej²⁵. Dane te składają się na charakterystyczny dla doby potrydenckiej model świętości, w który dość dobrze wpisywał się bohater niniejszego artykułu.

Zakonnik uznany za świętego staje się ponadto oficjalną reprezentacją rodzimego zakonu, nosicielem cech charakterystycznych dla zgromadzenia, które według wspólnoty uznawane są za godne naśladowania. Święty przykład życia

²¹ „Święci królujący wraz z Chrystusem ofiarują Bogu swoje modlitwy za ludzi; dobrą i pożyteczną rzeczą jest pokorne wzywanie świętych i uciekanie się do ich modlitw, wstawiennictwa oraz pomocy w celu otrzymania dobrodziejstw od Boga przez Jego Syna, Pana naszego Jezusa Chrystusa, który jest naszym jedynym Odkupicielem i Zbawicielem”; *Dokumenty soborów*, s. 781.

²² Gerhard Ludwig Müller, *Gemeinschaft und Verehrung der Heiligen. Geschichtlich-systematische Grundlegung der Hagiologie*, Freiburg 1986, s. 69.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Peter Burke, *How to Become a Counter-Reformation Saint*, [w:] *Religion and Society in Early Modern Europe 1500–1800*, ed. Kaspar von Greyerz, London 1984, s. 48.

²⁵ *Ibidem*, s. 45–55; Ronnie Po-chia Hsia, *Gegenreformation. Die Welt der katholischen Erneuerung 1540–1770*, Frankfurt a. Main 1998 (Europäische Geschichte), s. 165–207; Stefan Samerski, „*Wie im Himmel, so auf Erden*”? *Selig- und Heiligsprechung in der Katholischen Kirche 1740 bis 1870*, Stuttgart 2002 (Münchener Kirchenhistorische Studien, 10).

kanonizowanych zakonników, kapłanów i siostr budował nowy wizerunek nowożytnych wspólnot, stając się zarówno wzorcem osobowości oraz życia dla ich członków, jak i – co w tym ujęciu istotniejsze – zewnętrzną reprezentacją odnowionego zakonu²⁶.

Postać świętego wydaje się zatem praktycznym elementem, czy też może narzędziem, w kontekście kształtowania tożsamości wspólnoty zakonnej. Możliwości, jakie daje pojmowanie świętości jako czynnika spajającego grupę, prezentowano dotychczas chociażby na przykładach budowania tożsamości etnicznej lub narodowej²⁷. Zakon, będący organizacją religijną opartą na realizacji form życia i reguły bądź na naśladowaniu przykładu, jaki pozostawili założyciele, wpisuje się w takie działania już z samego faktu swego istnienia.

W tak zarysowanym kontekście metodologicznym analizie poddane zostaną dwa źródła związane z wrocławskim konwentem Reformatów. Pierwszym, o charakterze historiograficznym, jest ukończona w 1678 r. rękopiśmienna *Chronica de origine et constitutione provinciae Bohemiae Ordinis Fratrum Minorum sancti Francisci Reformatorum, eiusdemque conventuum [...] ab anno 1224 usque 1678* autorstwa o. Bernarda Sanniga (1637–1704)²⁸, którego można uznać za jednego z głównych kreatorów nowożytnej tożsamości czeskiej prowincji franciszkanów reformatów²⁹. Prócz dziejów całej prowincji kronika zawiera również opisy powstania wszystkich tworzących ją klasztorów, które – zgodnie z zamysłem

²⁶ Trevor Johnson, *Magistrates, Madonnas and Miracles. The Counter Reformation in the Upper Palatinate*, Farnham 2009 (St Andrews Studies in Reformation History), s. 151.

²⁷ Zob. np. *Patriotische Heilige. Beiträge zur Konstruktion religiöser und politischer Identitäten in der Vormoderne*, Hrsg. Dieter R. Bauer, Klaus Herbers, Gabriela Signori, Stuttgart 2007 (Beiträge zur Hagiographie, Bd. 5).

²⁸ Národní Archiv Praha (dalej: NA Praha), Archiv České františkánské Provincie (dalej: ŘF), kniha 20, Bernard Sannig, *Chronica de origine et constitutione provinciae Bohemiae Ordinis Fratrum Minorum sancti Francisci Reformatorum, eiusdemque conventuum, [sine loco] 1678* (dalej: Sannig, *Chronica*).

²⁹ Obszerną biografie Sanniga, publikowaną w częściach, zob. Klemens Minařík, *Provinciál P. Bernard Sannig, učelec, spisovatel a organisátor františkánské provincie (1637–1704)*, „Časopis katolického duchovenstva” (dalej: ČKD), 61 [86] (1920), 1–2, s. 1–7; 3–4, s. 81–91; 7–8, s. 237–241; 9–10, s. 295–302; 62 [87] (1921), 1–2, s. 33–38; 3–4, s. 65–71; 5–6, s. 144–150; 7–8, s. 197–212; 9–10, s. 270–276; 63 [88] (1922), 1–2, s. 24–28; 3–4, s. 109–113; 5–6, s. 169–174; 7–8, s. 237–243; 64 [89] (1923), 1, s. 20–28; 5, s. 227–230; 9, s. 425–432; 10, s. 536–539; 65 [90] (1924), 1, s. 39–48; 2, s. 118–120; 5, s. 327–336; 7–8, s. 495–502; 10, s. 663–666; 66 [91] (1925), 2, s. 129–134; 4–5, s. 276–281; 7–8, s. 454–461; 67 [92] (1926), 1, s. 27–31; 3–4, s. 213–219; 5–6, s. 320–326; 8, s. 470–476; 9–10, s. 598–605; 68 [93] (1927), 2, s. 74–82; 4, s. 254–260; 6, s. 468–474; 9, s. 670–678; 69 [94] (1928), 1, s. 27–32; 3, s. 306–321; 5, s. 540–546; 7, s. 721–727; 10, s. 1040–1047; 70 [95] (1929), 1–2, s. 42–48; 4, s. 343–348; 5–6, s. 543–547; 7–8, s. 689–704; 9–10, s. 906–912; 71 [96] (1930), 1–2, s. 41–46; 3–4, s. 173–181; 5–6, s. 448–455; 7, s. 616–624; 9, s. 779–785.

Sanniga – stały się jednocześnie pierwszymi rozdziałami w domowych kronikach poszczególnych konwentów³⁰. Oprócz fragmentu dotyczącego klasztoru we Wrocławiu dla niniejszych rozważań interesujący jest rozdział zatytułowany *Viri illustres provinciae Bohemiae*³¹, w którym na czterech kolejnych kartach Sannig zestawiał imiona męczenników, wyznawców, prawodawców oraz uczonych godnych upamiętnienia i zasłużonych dla czeskiej prowincji franciszkanów. Imię każdego ze współbraci opatrzone jest stosownym komentarzem wyjaśniającym powody włączenia do zaszczytnego grona. Jana Kapistrana Sannig wymienia tu aż trzykrotnie, każdorazowo ukazując inny aspekt jego życia i działalności. Bez wątpienia ta część kroniki jest istotnym elementem wspomagającym kształtowanie tożsamości wspólnoty. Ukazuje bowiem swego rodzaju kapitał prowincji – wartość świadczącą o jej znaczeniu i randze.

Nakreślony przez Sanniga obraz Kapistrana uzupełnią ponadto wybrane przykłady powstałych w prowincji czeskiej w XVII i XVIII w. dzieł o charakterze dewocyjnym i hagiograficznym.

Drugim analizowanym źródłem jest znajdujący się we wrocławskim kościele pw. św. Antoniego barokowy ołtarz boczny poświęcony św. Janowi Kapistranowi, konsekrowany przez biskupa Antoniego Ignacego Müntzera, sufragana wrocławskiego, 6 V 1711 r.³², a więc zaledwie dwie dekady po zakończeniu procesu kanonizacyjnego Kapistrana³³. Analiza ikonograficzna tego dzieła, ze szczególnym uwzględnieniem centralnie usytuowanego obrazu Św. Jan Kapistran, ukazuje wieloaspektową korespondencję słowa i obrazu w ramach systemu wewnętrznej komunikacji prowincji.

³⁰ Jitka Křečková, *Archiv české františkánské provincie*, [w:] *Historia Franciscana II. Sborník textů. Kapitoly z dějin české františkánské provincie sv. Václava u příležitosti 300. výročí úmrtí provinčního ministra a významného učence Bernarda Sanniga (1704) a 400. výročí příchodu františkánů k Panně Marii Sněžné v Praze (1604)*, red. Petr R. Beneš, Petr Hlaváček, Kostelní Vydří 2005, s. 214–224.

³¹ Sannig, *Chronica*, k. 5v–7 r.

³² NA Praha, ŘF, kniha 64, *Archivum Conventus Wratislaviensis noviter descriptum Anno MDCCCL* (dalej: *Archivum Conventus Wratislaviensis*), k. 477.

³³ Kanonizację Jana Kapistrana ogłosił 16 X 1690 r. papież Aleksander VIII, włączając go w poczet nowych świętych Kościoła rzymskiego. Oficjalną bullę kanonizacyjną wydał jednak dopiero 4 VI 1724 r. papież Benedykt XIII, zob. *Bullarum, diplomatum et privilegiorum sanctorum Romanorum pontificum Taurinensis editio* [...], t. 22: *Benedictus XIII (ab an. MDCCXXIV ad an. MDCCXXX)*, Augusta Taurinorum 1871, nr 6 (s. 31–36).

Między Kapistranem a Sannigiem. Okoliczności formowania tożsamości czeskiej prowincji reformackiej

Provincia Bohemiae sancti Wenceslai Ordinis Minorum sancti Patris Francisci Reformatorum, funkcjonująca oficjalnie od 1660 r., kiedy jako dotychczasowa Czeska Prowincja św. Bernardyna *de Feltro* Braci Mniejszych Obserwantów przyjęła statuty generalne reformatów³⁴, obejmowała klasztory trzech krajów Królestwa Czeskiego: Czech, Moraw i Śląska³⁵. Wydaje się, że przyjęcie zreformowanych konstytucji zbliżających wspólnotę jeszcze bardziej ku surowej interpretacji reguły św. Franciszka, z jednoczesnym rozszerzeniem posługi apostołskiej, stanowiło wyraźny znak odnowy prowincji po jej niemal zupełnej likwidacji w okresie reformacji. Potrzeba ukształtowania wewnątrzakonnej spójności na drodze opracowania modelu tożsamości, który następnie – poprzez identyfikację – mógłby zostać przyjęty przez ogół braci, wydaje się w przypadku czeskiej prowincji reformatów szczególnie widoczna właśnie w połowie XVII w.³⁶ Z jednej strony sprzyjał temu stopniowy i konsekwentny rozwój oparty na powracaniu franciszkanów do opuszczonych w dobie reformacji klasztorów, nierzadko związany z długotrwałymi pertraktacjami z protestanckimi radami miejskimi czy minorytami prowincji saskiej. Z drugiej – uległa zmianie sytuacja społeczno-polityczna, w ramach której franciszkanie, jako stary zakon odnowiony w duchu reform trydenckich, włączeni zostali w działalność kontrreformacyjną. Ponadto działalność rekatołicyzacyjna stanowiła jeden z elementów realizowanej przez monarchię habsburską polityki konfesjonalizacji. Tym samym

³⁴ Statuty, zatwierdzone 8 XI 1639 r. przez papieża Urbana VIII, zob. *ibidem*, t. 15: *Ab Urbano VIII (an. MDCXXXIX) ad Innocentium X (an. MDCLIV)*, Augusta Taurinorum 1868, nr 674 (s. 25–36).

³⁵ W obręb czeskiej prowincji św. Wacława wchodziły klasztory: w Nysie (czas „reaktywacji” w XVII w. lub nowej lokacji w 1620 r.), Jaworze (1638 r.), Kłodzku (1639 r.), Głogowie (1640 r.), Głubczycach (1666 r.), Namysłowie (1675 r.), we Wrocławiu (1678 r.), w Raciborzu (1686 r.), Legnicy (1700 r.) i Złotorzy (1704 r.). W 1755 r., wskutek przemian politycznych roku 1741, z czeskiej prowincji wydzielone zostały klasztory śląskie tworzące od tego czasu aż do sekularyzacji w 1810 r. śląską prowincję św. Jadwigi, zob. Lucius Teichmann, *Ordensprovinzen der Franziskaner in Schlesien*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, 43 (1985), s. 263–274; Chrysogonus Reisch, *Die Franziskaner im heutigen Schlesien von Anfänge des 1.7 Jahrhunderts bis zur Säkularisation*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, 47 (1913), s. 276–300.

³⁶ Pomimo stopniowego odzyskiwania dawnych klasztorów już od końca XVI w., prowincja jeszcze w pierwszej dekadzie XVII w. była na tyle słaba, że nie podejmowała rywalizacji o domy w Bytomiu czy Opolu, o które starała się polska prowincja minorytów. W 1601 r. na kapitułę do Brna przybyło zaś jedynie czterech uprawnionych do głosowania (na 50); Teichmann, *Ordensprovinzen*, s. 267.

pomimo braku, zwłaszcza w śląskich miastach, wsparcia ze strony w większości protestanckich mieszczan, franciszkanie cieszyli się protekcją dworów królewsko-cesarskiego i biskupiego oraz nowej, lojalnej arystokracji. Takie warunki, związane z koniecznością wyznaczenia jasnych zadań i metod ich realizacji oraz wyjściem z kryzysu i osiągnięciem poziomu względnej stabilizacji, wydają się korzystne do przeprowadzenia procesu budowania bądź dookreślenia tożsamości. Wraz ze zmianą sposobu myślenia o zakonie i jego miejscu w społeczności miasta oraz – co istotniejsze – nowymi uwarunkowaniami społeczno-politycznymi na Śląsku, a także jasnym wyznaczeniem priorytetowych celów posługi, rozpoczęto działania – przemyślane i metodyczne – prowadzące w ostatecznym rozrachunku do „nawrócenia dusz heretyckich”. Z tego ideowego zadania wynikają kolejne, odkrywające również indywidualne aspiracje prowincjałów, szczególnie zaś o. B. Sanniga, który jawi się jako kreator i inicjator całego procesu. Jego wpływ na procesy konsolidacyjne wewnątrz prowincji uwidaczniał się praktycznie na każdej płaszczyźnie funkcjonowania braci, obejmując w pierwszym rzędzie ustawodawstwo partykularne³⁷ wraz z wynikającymi z niego działaniami na rzecz stworzenia jednolitego systemu archiwizacji dokumentów i związanej z tym wspólnej historii i pamięci³⁸. Ponadto, co szczególnie istotne, zadbał on o rozwój wspólnej dla całej prowincji struktury formacyjnej opartej

³⁷ *Statuta Provincialia Almae Provinciae Boemiae S. Wenceslai Ordinis Minorum Sancti Patris Francisci Reformatorem In Capitulo provinciali Novae Domiad S. Catharinam Anno 1675 die 12. Mensis Maij celebrato facta* [...], Praga 1676; *Statuta Provincialia Almae Provinciae Bohemiae S. Wenceslai D. et M. Ordinis minorum sancti Patris Francisci Reform.*: *In pluribus capitulis provincialibus et diffinitoriis legitime condita, ac a duobus ministris Generalibus, F. Francisco Maria de Cremona, et F. Petro Matino Sormanno de Mediolano rite approbata ad iteratam instantiam F. Bernardi Sannig, lectoruis jubilati, totius ordinis patris, ex-commissarii Generalis cismontani, et iterati ministri provincialis ejusdem provinciae*, Neo-Pragae 1686.

³⁸ Praktycznie wszystkie późniejsze prace historyków prowincji czeskiej opierają się na syntezie Sanniga, która zresztą, jak zaznaczałem wyżej, nie zamykała się jedynie w tomie *Chronica de origine*, ale stanowiła podstawę rozwijanych potem kronik poszczególnych konwentów. Wśród całościowych opracowań dziejów prowincji, czerpiących z Sanniga, wymienić można chociażby: Severinus Wrbczansky, *Nucleus minoriticus: seu vera, & sincera relatio originis, & progressus Provinciae Bohemiae, Conventuum, et Residentiarum, Fratrum, & Sororum Sancti-Monalium, Ordinis Minor. S.P. Francisci Strict. Observ. Reform. in Provincia, sub patrocinio Sancti Wenceslai ducis, & martyris, per Bohemiam, Moraviam, & Silesiam existentium* [...], Vetero-Pragae 1746; Vigilius Greiderer, *Germania franciscana: seu chronicon geographo-historicum ordinis S.P. Francisci in Germania* [...], Oeniponte 1777.

na naukach Dunsza Szkota³⁹ oraz opracowanych specjalnie dla czeskiej prowincji prawidłach liturgicznych⁴⁰.

Działania realizowane względem czeskich reformatów należy zatem odczytywać jako celowe i zaplanowane, na co mogą wskazywać prowadzone równoległe analogiczne dążenia tożsamościotwórcze o. Bernarda względem podlegających jego prowincjalnej jurysdykcji czeskich klarysek. We wprowadzeniu do nowych statutów z 1685 r., związanych z klasztorem sióstr w Znojmie, Sannig jasno określał przyświecające mu cele i metody ich realizacji. Jego zamiarem była odnowa zakonu w duchu reform trydenckich przez zaostrezenie klauzury i zasad życia monastycznego oraz dookreślenie form pobożności i duchowości, czy też zewnętrznych elementów identyfikacyjnych, takich jak strój zakonny⁴¹.

Dla Sanniga postać Jana Kapistrana miała, jak się wydaje, dość istotne znaczenie. Nie tylko bowiem przysłużył się ożywieniu jego kultu za sprawą syntetyzujących opracowań hagiograficznych czy mitologizujących świętego dzieł historiograficznych, ale również przyczynił się, jak można przypuszczać, do wznowienia w 1679 r. i finalizacji w 1690 r. procesu kanonizacyjnego⁴². W nieco szerszej perspektywie można zaryzykować stwierdzenie, że dla Sanniga Kapistran pozostawał wzorem i swoistym punktem odniesienia w sposobie myślenia o prowincji. Autor spisanego w 1691 r. życiorysu Sanniga, o. Arnost, wskazał, że dniem i nocą rozmyślał on, jak rozszerzyć czeską prowincję reformacką. Uwidacznia się to również w spisanej przez Sanniga *Chronica de origine*, w której nie tylko omówił klasztory tworzące prowincję w 1678 r., ale poświęcił także osobny rozdział tym placówkom, które dawniej do prowincji należały, a w czasach jemu

³⁹ Więcej zob. Stanislav Soušek, *Filosofické dílo pražského františkána Bernarda Sanniga (†1704)*, [w:] *Historia Franciscana II*, s. 151–163.

⁴⁰ *Hymnodia Franciscana Ad Usum Ordinis fratrum Minorum S. francisci Reformatorem Provinciae Bohemiae, Divi Wenceslai D. et M. Jussu F. Bernardi Sannig, Iterati Ministri Provincialis ejusdem Provinciae edita*, Pragae 1686; Pragae 1737; *Rituale Franciscanum. Continens varias absolute, benedictiones, coniurationes, exorcismos, ritus ac alias caeremonias ecclesiasticas ad utilitatem [...] sacerdotum, maxime Ordinis S. Francisci*, Neo-Pragae 1693.

⁴¹ Jarmila Kašpárková, *Gedächtnis und Observanz – die Chroniken des Bernard Sannig für das Klarissenkloster in Znaim*, [w:] *Ordenshistoriographie*, s. 117–133.

⁴² Wznowienie procesu kanonizacyjnego w latach 1679–1690 przypadło na lata posługi Sanniga jako prowincjała prowincji czeskiej (dwie kadencje w latach 1675–1678 i 1684–1687) oraz komisarza generalnego dla rodziny cismontańskiej (w latach 1682–1683 i 1694–1696). Już zresztą wcześniej, bo w 1677 r., zainicjował on proces beatyfikacyjny 14 praskich męczenników, o czym szerzej Klemens Minařík, *Čtrnácte ctihodných Mučedníků Pražských z řádu sv. Františka. Ke třistaleté památce jejich smrti*, Praha 1911, s. 94–99. Zob. też wyżej, przyp. 33.

współczesnych pozostawały poza jej granicami⁴³. Podsumowując wyniki tych przemyśleń i podejmowanych z ich natchnienia działań, można stwierdzić, że Sannig odzyskał bądź założył w prowincji więcej klasztorów niż jego poprzednicy w posłudze prowincjalatu. Jedyнным niedoścignionym wzorem pozostawał właśnie Kapistran⁴⁴. W efekcie obserwancki kaznodzieja i fundator prowincji uzyskał szczególną rangę i znaczenie, usankcjonowane powagą Kościoła, dopuszczającego go do powszechnego kultu⁴⁵.

Kapistran obrazem idealnego franciszkanina

Opinią świętości i sporym kultem cieszył się Kapistran już wkrótce po swej śmierci. Zawdzięczał to nie tylko cudom, jakie dokonywały się przy jego grobie, czy licznym, nadzwyczajnym znakom, jakie towarzyszyły jego śmierci, ale w znacznym stopniu również zabiegom najbliższego otoczenia, które dążyło do tego, by odpowiednio przedstawić i rozpowszechnić wizerunek Kapistrana jako świętego⁴⁶. W późniejszym okresie popularność zmarłego w 1456 r. w Iljok franciszkanina wzrastała, zwłaszcza w okolicznościach nawracających walk z Turkami (m.in. w 1526 i 1683 r.). Mimo licznych prób rozpoczęcia i zakończenia procesu kanonizacyjnego, przez dwa stulecia po śmierci Kapistrana nie udało się go wynieść na ołtarze⁴⁷. Dopiero bullą z dnia 16 VII 1622 r. papież Grzegorz XV ogłosił Jana Kapistrana błogosławionym, zezwalając na jego kult w całym zakonie franciszkańskim⁴⁸. Jednocześnie następca Grzegorza XV, Urban VIII, zadbał, by przygotowano solidne podstawy historyczne,

⁴³ W rozdziale zatytułowanym *Chronicon de conventibus desolatis provinciae Bohemiae* Sannig opisuje kolejno kilkanaście klasztorów, wśród których – oprócz obserwanckich – znalazły się również te należące do minorytów zreformowanych w duchu tzw. konstytucji martyniańskich, którzy po 1517 r. połączeni zostali z obserwantami w jeden zakon. W retoryce Sanniga współcześni mu czescy reformaci mają więc prawo wysuwać roszczenia wobec wszystkich tych placówek; Sannig, *Chronica*, k. 61r–63v.

⁴⁴ Minařík, *Provinciál P. Bernard Sannig*, ČKD, 64 [89] (1923), 1, s. 20.

⁴⁵ Należy przypomnieć, że oficjalna bulla kanonizacyjna została wydana dopiero w 1724 r. (zob. wyżej, przyp. 33) i w niej papież Benedykt XIII potwierdził prawomocność procesu zakończonego w 1690 r., zob. Georg Voigt, *Johannes von Capistrano, ein Heiliger des fünfzehnten Jahrhunderts*, „Historische Zeitschrift”, 10 (1863), s. 95–96. Rok 1724 nie wydaje się przypadkowy dla samej prowincji, która na kapitule generalnej odbytej w Mediolanie uzyskała wówczas specjalny tytuł „Alma et Magna”, nadawany prowincjom liczącym ponad 30 klasztorów.

⁴⁶ O działaniach otoczenia Kapistrana wokół jego śmierci i pogrzebu zob. Stanko Andrić, *The Making of a Saint. John of Capistrano's Death and Funeral*, „Annual of Medieval Studies at CEU”, 1 (1993/1994), s. 81–99.

⁴⁷ Hofer, *Johannes Kapistran*, Bd. 2, s. 435–455.

⁴⁸ NA Praha, ŘF, Listiny, nr 201.

potrzebne do przeprowadzenia procesu kanonizacyjnego. Prace te zlecono o. Lucasowi Waddingowi, opracowującemu wówczas dzieje całego zakonu⁴⁹. Nie przyspieszyło to jednak kanonizacji, która ostatecznie ogłoszona została 16 X 1690 r. przez papieża Aleksandra VIII⁵⁰.

Jan Kapistran, jako święty franciszkański, przedstawiany był w określonym panteonie współbraci. Grupę współczesnych jego kanonizacji nowych świętych uzupełniają naturalnie główni przedstawiciele zakonu: św. Franciszek z Asyżu, św. Antoni z Padwy i św. Klara. W całej prowincji w XVIII w. ołtarze poświęcone Janowi Kapistranowi znajdowały się w siedmiu świątyniach reformackich⁵¹, z których cztery powstały z jego inicjatywy⁵². Prócz tego w wielu kościołach fundowano przedstawiające go rzeźby i obrazy⁵³. Jednocześnie, mimo zakładania nowych placówek po 1690 r., żadna ze świątyń reformackich prowincji czeskiej nie otrzymała wezwania św. Jana Kapistrana; również sama prowincja w 1672 r. przyjęła wezwanie św. Wacława, nie zaś błogosławionego wówczas swego założyciela. Jest to o tyle zastanawiające, że kult Kapistrana w czeskich klasztorach reformatów był krzewiony nie tylko poprzez umieszczane w przestrzeniach świątyń jego podobizny, lecz również relikwie lub specjalne miejsca naznaczone jego obecnością. W klasztorze w Głubczycach⁵⁴ przechowywano kapistrański habit, podobnie jak w Brnie, gdzie pokazywano celę, w której Kapistran miał przebywać podczas wizyty w tym morawskim mieście. Klasztory w Ołomuńcu i Kadaniu szczyły się ponadto cudownymi źródłami, poświęconymi przez świętego, których woda miała mieć właściwości uzdrawiające⁵⁵.

Pewną wskazówką w próbie uchwycenia, kim był Kapistran dla współczesnych jego kanonizacji czeskich reformatów, mogą być rozmaite określenia, jakimi go obdarzano, zarówno w literaturze dewocyjnej, jak i historiografii. Zbiór tych wyrażań tworzy zespół cech istotnych dla kreatorów wizerunku Kapistrana jako

⁴⁹ Hofer, *Johannes Kapistran*, Bd. 2, s. 450–451.

⁵⁰ *Ibidem*, s. 454. Zob. też wyżej, przyp. 33.

⁵¹ Ołomuniec (ołtarz wspólny z Najświętszą Marią Panną, św. Bernardynem i św. Ludwikiem z Tuluzy), Pilzno (ołtarz wspólny ze św. Paschalidem Baylonem), Brno (ołtarz wspólny ze św. Piotrem z Alkantary), Opawa, Głubczyce, Wrocław, Hejnice.

⁵² Ołomuniec, Brno, Opawa, Wrocław.

⁵³ Martin Elbel, *Kult sv. Jana Kapistrána v českých zemích*, [w:] *Historia artium II*, Olomouc 1998 (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica. Philosophica-Aesthetica, 16), s. 85.

⁵⁴ Wrbczansky, *Nucleus minoriticus*, s. 302.

⁵⁵ Elbel, *Kult sv. Jana Kapistrána*, s. 82.

świętego zakonu franciszkańskiego, odrodzonego reformami trydenckimi. Tym samym prezentuje konkretny model osobowości, który na drodze identyfikacji powinien być naśladowany, oczywiście w pierwszej kolejności przez samych reformatów.

Aktywność wydawnicza reformatów prowincji św. Wacława związana z opisem życia i działalności Kapistrana rozwinęła się w sposób szczególny około roku 1690. Warto wymienić tu chociażby sześciotomowe dzieło o. B. Sanniga, wydane po raz pierwszy w 1689 r., zawierające żywoty wszystkich świętych i błogosławionych zakonu⁵⁶. Tom czwarty poświęcony jest braciom i siostram z rodziny franciszkańskiej, którzy zmarli w opinii świętości, jednak jeszcze nie zostali oficjalnie kanonizowani. Wśród nich znajduje się również Kapistran, w momencie powstania przywołanej pracy już beatyfikowany. Prócz opisu każdy tom otwiera okolicznościowa grafika, która prezentuje opisywanych w danej części świętych. Głównym opracowaniem pozostaje tu jednak *Capistranus Triumphans* autorstwa o. Amandusa Hartmanna z 1700 r.⁵⁷, będące zbiorem dotychczasowych pism, dokumentów i zapisek kronikarskich, zarówno z kręgu prowincji, jak i innych ziem, dodatkowo rozszerzonym o zbiory modlitw, antyfon i utworów poetyckich (w tym własnego autorstwa). W ramach niniejszego artykułu wspomnę jednak o dwóch innych, mniej popularnych pracach, z których pierwsza reprezentuje literaturę dewocyjną, druga zaś, będąca wspomnianą na początku częścią kroniki autorstwa Sanniga, stanowi interesującą kompilację hagiograficzną. Na podstawie tych reprezentatywnych dla prowincji dzieł zostanie przedstawiony zespół określeń Kapistrana obrazujących kontrreformacyjną interpretację jego życia i działalności w prowincji czeskiej.

Pierwszym ze wspomnianych dzieł jest przygotowany przez o. Sebastiana Schambogena i wydany w 1707 r. zbiór modlitw do świętych franciszkańskich, zatytułowany *Blumen und Früchte deß Seraphischen Gartens*⁵⁸. Pracę otwiera wprowadzenie poświęcone początkom zakonu i okolicznościom ustanowienia reguły, którą autor uczynił osią i głównym punktem odniesienia do dalszego

⁵⁶ Bernard Sannig, *Der Kronicken der drey Orden dess heiligen Francisci Seraphici*, [sine loco] 1690.

⁵⁷ *Ibidem*, s. 85–86. Elbel (zob. przyp. 53) dokonuje pobieżnej analizy opracowania wraz z zawartymi w nim grafikami.

⁵⁸ Sebastian Schambogen, *Blumen und Früchte Deß Seraphischen Gartens, Das ist: Heilige und Seelige, mit Tugenden und Wunder-Werck leüchtende, deren drey Orden deß Seraphischen Vatters Francisci, von welchen heütiges Tags 1707. die Franciscaner nach Zulassung deß Päbßtlichen Stuhls, in der gantzen Welt das Göttliche Ampt, und Tag-Zeiten halten*, [sine loco] 1707.

lapidarnego opisu dziejów zakonu. Istotą tego działania jest podkreślenie, że to właśnie obserwanci, a za nimi reformaci, są prawowitymi spadkobiercami pierwotnych idei franciszkańskich, co wyraża się w dbałości o ściśle, literalne przestrzeganie reguły, bez stosowania rozmaitych złagodzeń. Kolejnym elementem katalogu Schambogena jest kalendarz franciszkański z datami poszczególnych wspomnień. Część właściwą budują jednostronicowe noty odpowiadające konkretnym świętym, składające się z krótkiej charakterystyki postaci i modlitwy, poprzedzonych grafiką. Ich układ jednak nie jest zbieżny z kolejnością występowania w roku liturgicznym, a raczej odpowiada chronologii i ważności, uwydatniając jednocześnie wspomnianą wierność regule. Stąd przegląd świętych otwierają przedstawiciele pierwszej formacji, na czele ze św. Franciszkiem z Asyżu, św. Bonawenturą, św. Ludwikiem z Tuluzy i św. Antonim z Padwy. W dalszej kolejności przywoływani są wielcy reformatorzy zakonu: św. Bernardyn ze Sieny, św. Piotr z Alkantary i właśnie św. Jan Kapistran.

Wśród zawartych w wymienionych dziełach określeniach Kapistran występuje jako zakonnik, franciszkanin obserwant i reformator. W *Chronica de origine Sannig* określa go mianem gorliwego reparatora dyscypliny zakonnej i twórcy regularnej obserwancji na obszarze późniejszej prowincji czeskiej⁵⁹. W specjalnym rozdziale poświęconym mężom zasłużonym dla prowincji czeskiej ten sam autor wymienia Jana Kapistrana aż w trzech „kategoriach”: *Confessores provinciae Bohemiae cum nota sanctitatis defuncti*, *Minoritae Bohemi legationibus clari* oraz *Celebres lectores et concionatores huius provinciae*. Określa przy tym Kapistrana jako szczególnie zasłużonego twórcę regularnej obserwancji i założyciela wielu klasztorów w Czechach, na Morawach i na Śląsku, nadto inicjatora krucjaty antytureckiej, podczas której oddał życie, zaś po śmierci wsławił się licznymi cudami dokonywanymi za jego pośrednictwem⁶⁰.

Zaangażowanie Kapistrana w szerzenie idei powrotu do życia zgodnego z surowością reguły św. Franciszka czyni z niego szczególnie wiernego naśladowcę Ojca Serafickiego, a przez niego – na drodze *imitatio Christi* – samego Chrystusa. Dążność do osiągnięcia ideału życia według zasad ewangelicznych,

⁵⁹ „Zelote B. Joannes de Capestrano, Religiosae Disciplinae Reparator et Regularis Observantiae in hisce oris Fundator”; Sannig, *Chronica*, k. 2v.

⁶⁰ „[...] imprimis inclutus Provinciae nostrae sub nomine Regularis Observantiae Fundator B. Joannes de Capistrano, qui postequam sua sanctissima et prodigiosa conversatione loca Regularia pro Fratribus Regularis Observantiae suscepit expeditionem Cruciatæ contra turcas in Hungaria, in qua et sancti objit, in vita et post mortem Illustris miraculis”; Sannig, *Chronica*, k. 5v.

wyrażająca się we wspólnym głoszeniu z Bernardynem ze Sieny (1380–1444) czy Jakubem z Marchii (1393–1476)⁶¹ potrzeby odnowy zakonu, nie kończyła się jednak tylko na propagowaniu cnoty ubóstwa, lecz sięgała dalej, wzywając do odnowienia udziału franciszkanów w życiu społecznym na wzór fenomenu, jakim był zakon z czasów św. Franciszka⁶². Niezbędne w tym celu było zorganizowanie kompleksowego systemu kształcenia, który miał zapewnić merytoryczne przygotowanie braci do posługi kaznodziejskiej, misyjnej czy penitencjarnej. Tym samym podejmowano próbę zastąpienia swoistego rodzaju antyintelektualizmu, obecnego w zakonie już od czasów założyciela, takim systemem formacyjno-studyjnym, który zapewniałby potrzebne wykształcenie przy jednoczesnym zachowaniu prymatu kontemplacji⁶³. W tym kontekście Kapistran uważany jest również za jednego z głównych piętnastowiecznych kaznodziejów franciszkańskich⁶⁴. Jego płomienne, pełne emocji kazania gromadziły tysiące słuchaczy, dla których ekspresja, z jaką przemawiał, była istotniejsza niż niezrozumiały dla większości język łaciński⁶⁵. Ponadto, opisując zasłużonych dla czeskiej prowincji reformackiej zakonnych twórców, Sannig wymienia Kapistrana *imprimis* jako wykształconego prawnika i profesora teologii, autora wielu różnych pism i traktatów⁶⁶. Ten zespół cech składa się na szczególnie istotny i atrakcyjny w dobie kontreformacji obraz zakonnego kaznodziei – uczonego. Współgra on z reformackim prawodawstwem, zalecającym organizację w ramach poszczególnych

⁶¹ Hieronim Eugeniusz Wyczawski, [Franciszkanie.] *Odlam obserwancki*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 5: *Fabbri – Górzyński*, red. Ludomir Bieńkowski *et al.*, Lublin 1989, kol. 478.

⁶² Gabriela Wąs, *Klasztory franciszkańskie w miastach śląskich i górnośląskich XIII–XVI wieku*, Wrocław 2000 (Acta Universitatis Wratislaviensis No 2222, Historia 142), s. 96.

⁶³ Zob. np. Petr Hlaváček, *Zum (Anti)intellektualismus in Ostmitteleuropa im 15. und 16. Jahrhundert: Die böhmischen Franziskaner-Observanten und ihr Verhältnis zu Bildung und Büchern*, [w:] *Kirchen und Kulturgeschichtsschreibung in Nordost- und Ostmitteleuropa. Initiativen, Methoden, Theorien*, Hrsg. Rainer Bendel, Berlin 2006 (Religions- und Kulturgeschichte in Ostmittel- und Südosteuropa, Bd. 2), s. 31–58.

⁶⁴ *Johannes von Capestrano*, [w:] *Die Heiligen in ihrer Zeit*, Bd. 2, Hrsg. Peter Manns, Mainz 1966, s. 182. Zob. też: Kaspar Elm, *Johannes Kapistrans Predigtreise diessseits der Alpen (1451–1456)*, [w:] *Vitasfratrum. Beiträge zur Geschichte der Eremiten- und Mendikantenorden des zwölften und dreizehnten Jahrhunderts. Festgabe zum 65. Geburtstag*, Hrsg. Dieter Berg, Werl 1994 (Saxonia Franciscana, 5), s. 321–337.

⁶⁵ Heribert Holzapfel, *Podręcznik historii zakonu Braci Mniejszych*, tłum. Pius A. Turbański, red. nauk. Lucjusz R. Wójtowicz, Kraków 2012, s. 196.

⁶⁶ „Literatura et praedicatione singulari florerunt in hac Provincia: imprimis B. P. Joannes de Capestrano, in saeculo juris utriusque Doctor, et in Ordine celeberrimus Apostolicus Ecclesiastes, atque S.S. Theologiae emeritus Professor, qui et varias scripsit Tractatus de Cupidiata contra Husitat, epistolas etc.”; Sannig, *Chronica*, k. 6v. Wszystkie przywoływane w tekście głównym fragmenty źródeł w niniejszym opracowaniu, jeśli nie wskazano inaczej, przytaczane są w tłumaczeniu autora.

provincji oraz całego zakonu kompleksowego systemu kształcenia przygotowującego braci do posługi homiletycznej.

Dążenia reformatorskie w łonie zakonu Kapistran, określane też jako *gloriosus Christi confessor*, połączył z walką z heretyckim odłamem franciszkanów, tzw. *fraticellim*, przeciwko którym ustanowiono go w 1426 r. generalnym inkwizytorem. Jego walka z niewiernością uzyskała prawne rozszerzenie w 1452 r., kiedy na mocy papieskiej bulli otrzymał specjalne prawa nawracania husytów, co odgrywało niebagatelną rolę w jego podróży misyjnej⁶⁷. Działania, dzięki którym święty przede wszystkim wpisał się w historię Europy, koncentrują się na jego walce przeciw Turkom. Jako legat papieski odbył w latach 1451–1456 podróż misyjną obejmującą kraje środkowej Europy⁶⁸. Jej zasadniczym celem była normalizacja stosunków między papieżem Mikołajem V a cesarzem Fryderykiem III, co zainicjował władca, zapraszając oddanego papieskiej polityce Kapistrana na dwór w Wiedniu⁶⁹. W okolicznościach zantagonizowania Europy wskutek zakończonej oficjalnie w 1449 r. schizmy zachodniej oraz w obliczu rosnącego zagrożenia ze strony Turcji konieczne było naprawienie wzajemnych relacji. Przygotowywanie ogólnochrześcijańskiej ligi antytureckiej wpisane było zatem również w założenia podróży wysłannika Rzymu. Apogeum zwalczania tureckiego nieprzyjaciela stał się sukces odniesiony w 1456 r. w bitwie pod Belgradem; wkrótce po niej duchowy dowódca antytureckiej krucjaty zmarł.

W procesie formowania tożsamości prowincji czeskiej Jan Kapistran był wspominany jako jej założyciel. Uzyskawszy prawo wolnego kaznodziejstwa, mógł w ramach swej misji politycznej rozwijać także idee obserwanckie, co miało wpłynąć na zreformowanie klasztorów franciszkańskich. Cel ten jednak rozmiął się z jego głównym zamierzeniem, którym było uformowanie nowej, w pełni obserwanckiej i niezależnej jednostki administracyjnej. Wspomagało go prawo papieskiego zatwierdzenia 20 klasztorów utworzonych w dowolnie wybranych przez franciszkanina miejscach⁷⁰. Wśród nowych placówek znalazł się m.in. klasztor św. Bernardyna we Wrocławiu. Założone konwenty zostały połączone w jedną prowincję obejmującą ziemie czeskie, austriackie, polskie i niemieckie. Z niej,

⁶⁷ Agnieszka Lissowska, *Antyhusycka misja Jan Kapistrana na Śląsku*, [w:] *Bernardyni na Śląsku w późnym średniowieczu*, red. Jakub Kostowski, Wrocław 2005, s. 54.

⁶⁸ *The Grand Tour, passim*.

⁶⁹ Gabriela Wąs, *Franciszkanie-obserwanci na Śląsku w średniowieczu. Zarys historii*, [w:] *Bernardyni na Śląsku*, s. 32–33.

⁷⁰ Lissowska, *Antyhusycka misja*, s. 54.

w wyniku późniejszych przemian i podziałów, uformowała się czeska prowincja obserwantów.

Pewnym podsumowaniem przytoczonych uwag może być nota poświęcona Kapistranowi w modlitewniku Schambogena. Na grafice otwierającej świątę został ukazany w pełnej postaci, z charakterystyczną chorągwią i chrystogramem, na tle dwóch scen: bitwy pod Belgradem oraz dokonywanego cudu. U stóp świętego znajdują się dwie tiary biskupie, a z prawego górnego rogu zmierza w jego kierunku strzała opleciona banderolą z napisem: „Constans esto Joannes”⁷¹. Co istotne, przedstawienie podpisane jest: „S[anctus] Joannes a Capistrano. Profligator Turcarum et haereticorum. Patronus contra zelotypiam, contra quam eius iussu bimestris infans suus patrem nominavit”. Następnie Schambogen przytacza rozbudowaną antyfonę, opisującą świętego jako gorliwego wyznawcę Chrystusa, pogromcę heretyków i Turków, a także kaznodzieję i nauczyciela ludów⁷², przez którego zasługi i naukę Bóg cudownie podnosi swój Kościół i dzięki któremu w potęgze Najświętszego Imienia Jezus czyni, że jego wierni dominują nad niewiernymi tyranami⁷³. Odmawiający modlitwę prosił za wstawiennictwem św. Jana o to, by zwyciężał swych wrogów na ziemi, a po śmierci, wraz z nim, mógł zostać wynagrodzony w niebie⁷⁴.

Ten sam typ przedstawienia, eksponujący Kapistrana zwalczającego niewiernych, wykorzystał Michael Leopold Willmann, wykonując obraz ołtarzowy dla wrocławskiego kościoła św. Antoniego. Usytuowane w centralnej części ołtarza boczne malowidło – *Św. Jan Kapistran* – wyobraża tytułowego świętego

⁷¹ Analogiczne w formie przedstawienie zawarte zostało w wydanej w 1691 r. publikacji zawierającej spisane w języku niemieckim żywoty świętych Jana Kapistrana i Paschalisa Baylona, zob. *Kurtzer Außzug Deß Lebens und Wunderthaten, deren zwey heiligen Franciscanern wahrer und strenger Observantz der Barfüßern. Als S. JOANNIS CAPISTRANI, Und S. PASCHALIS BAYLON, So von Pabst ALEXANDRO dem VIII. den 16. October deß verstrichenen Jahrs 1690 unter die Zahl der Heiligen gezehlet worden seyn*, Praha 1691, [sine pagine].

⁷² „O Eyyferer deß Glaubens, Verfolger der Ketyer, Ein Liecht der Tugenden, Außrotter der Turcken, Außerlesener Prediger und Lehrer der Völcker, Getreuester Johannes ein Minder-Bruder”; Schambogen, *Blumen und Früchte*, [sine pagine].

⁷³ „Gott der du deine Kirche durch die Verdienst und Lehre deß Heiligen Johannis von Capistran wunderlich erhobt und durch ihn in der Krafft deß Allerheiligsten Nahmens Jesu deine Glaubige wider die treulose Tyrannen hast obsiegen machen”; *ibidem*.

⁷⁴ „Wir bitten doch verleyhe uns daß wir durch seine Furbitt wider unsere Feinde auff dieser Welt obsiegen und mit ihm in dem Himmel belohnet zu werden verdienen mögen”; *ibidem*. Zarówno modlitwa, jak i poprzedzająca ją antyfona, zostały już w 1622 r. zaaprobowane przez papieża Grzegorza XV. Schambogen w swoim modlitewniku dokonał jedynie ich przekładu na język niemiecki; Amandus Hermann, *Capistranus triumphans: seu Historia fundamentalis de sancto Joanne Capistrano* [...], Coloniae 1700, s. 813.

w brązowym habicie franciszkańskim, *en face* w lekkim wykroku i skrucie, trzymającego w prawej dłoni uniesiony krzyż, a w lewej pokazaną, czerwoną chorągiew na krótkim drzewcu. Święty ukazany został na tle toczącej się bitwy, z unoszącym się nad bitewnym zgiełkiem dymem, przez który jedynie w środkowej części górnej partii obrazu przebija granat nieba. Na jego tle widnieje umieszczona nad głową Kapistrana złota gwiazda, jeden z atrybutów świętego. Warto zaznaczyć, że w podobny sposób, również na tle bitwy, toczącej się bez wątpienia pod Belgradem, Kapistran został przedstawiony już w 1468 r. na fresku znajdującym się w kościele obserwanckim w Ołomuńcu⁷⁵. Ukazywanie św. Jana Kapistrana jako pogromcy „zdemonizowanego najeźdźcy i traumatycznego wroga chrześcijaństwa”⁷⁶ wpisywało się w ówczesne, inspirowane wydarzeniami politycznymi, trendy sztuki ikonograficznej Kościoła katolickiego. Wspomniany „najeźdźca” i „wróg” identyfikowany był bowiem zarówno z nacierającymi w XVII w. na Europę Turkami, jak i z „heretyckimi luteranami”. Stając się modelowym przykładem dla nowożytnego franciszkanina, Kapistran skupiał w sobie zaangażowanie w walkę z herezją realizowaną na drodze gorliwego kaznodziejstwa poprzedzonego dogłębnymi studiami, z powrotem ku pierwotnemu ubóstwu św. Franciszka. Taki właśnie, omówiony wyżej, obraz Kapistrana okazał się istotnym, budowanym na poziomie całej prowincji, elementem tożsamości czeskich reformatów. Jego dopełnieniem pozostaje forma, w jakiej ukazywano Kapistrana w lokalnych narracjach historyograficznych, dla których reprezentatywnym przykładem jest klasztor św. Antoniego we Wrocławiu.

Casus Wrocławia – chronologia tożsamości

Ważnym elementem modelu tożsamościowego jest wskazana wyżej ciągłość, trwałość wspólnoty w czasie. Wydaje się ona wartością samą w sobie, swoistym kapitałem wspólnoty, dostrzegalnym przez odbiorców zewnętrznych (szczególnie w okresie potrydenckiego antykwaryzmu i uwydatniania powrotu do źródeł duchowości chrześcijańskiej), a także spajającym zbiorowość wewnętrznie wokół świadomości własnej tradycji czy pamięci. W procesie konstruowania tożsamości

⁷⁵ Elbel, *Kult sv. Jana Kapistrána*, s. 83.

⁷⁶ Piotr Oszczanowski, *Czego nie widać na obrazie Michaela Leopolda Willmanna z przedstawieniem św. Jana Kapistrana*, [w:] *Fides et scientia. Wokół obrazu Michaela Leopolda Willmanna – Św. Jan Kapistran*, red. *idem*, Wrocław 2011, s. 101.

czeskich reformatów wykładnią jednoczącej pamięci jest *Chronica de origine* B. Sanniga. Zabiegiem wspierającym eksponowanie trwałości jest stosowany przez autora powtarzalny schemat historiograficzny, w którym kolejno omawia: fundację, wygnanie oraz powrót. Te trzy elementy pozostają zauważalne zarówno na poziomie opisu historii prowincji czeskiej *in communio*, jak i w przypadku dziejów poszczególnych klasztorów.

Niebagatelną rolę odgrywa tu postać św. Jana Kapistrana, która wielokrotnie pojawia się na kartach kroniki, dość często jako osoba bezpośrednio zaangażowana w powstanie konkretnego domu. Sannig konsekwentnie stosował ten zabieg również w odniesieniu do tych klasztorów, które – zakładane z inicjatywy Kapistrana – uległy w późniejszym czasie likwidacji lub zostały przejęte przez protestantów, jak miało to miejsce właśnie we Wrocławiu, gdzie – mimo konieczności wzniesienia w XVII w. nowego klasztoru w zupełnie innym miejscu – pamięć o pierwotnej fundacji obserwanckiej była na tyle żywa, że traktowano ją jako zasadniczy argument w postępowaniu procesowym z miastem, a w tym duchu jako jeden z głównych czynników legitymizujących posługę braci we Wrocławiu. Stąd też opis dziejów wrocławskiego klasztoru św. Antoniego Sannig rozpoczyna od słów: „*Gloriosus Christi confessor beatus pater Joannes Capistranus*, 13 II 1453 r., wraz z 30 braćmi swego obserwanckiego instytutu, gorliwymi propagatorami założenia nowej placówki, przybył do Wrocławia, stolicy wielkiego księstwa Śląska”⁷⁷. W tymże wprawiającym w zdumienie mieście czynił wśród tłumnie zebranych w kościele św. Elżbiety wiernych nadzwyczajne znaki, przybliżał postać kanonizowanego trzy lata wcześniej swego współtowarzysza, św. Bernardyna ze Sieny, którego relikwiarz wystawiał do publicznego kultu i, kontynuując bernardyńską misję szerzenia czci Imienia Jezus, mocą tego Imienia uzdrawiał chorych. Ponadto wygłaszał płomienne, ponaddwugodzinne kazania po łacinie, tłumaczone następnie na język ludu, pod których wpływem słuchacze dokonywali aktów publicznego palenia przedmiotów związanych z hazardem oraz, nakłonieni słowami Świętego Ojca, przez wejście w pokutę wracali do życia chrześcijańskiego⁷⁸.

Wizyta Jana Kapistrana we Wrocławiu, podobnie jak w większości innych miast, które odwiedzał w ramach swej podróży misyjnej, zwieńczona została założeniem nowego klasztoru obserwanckiego. Co istotne, na przyznanej na ten cel decyzją biskupa Piotra Nowaka, ordynariusza diecezji wrocławskiej w latach

⁷⁷ Sannig, *Chronica*, k. 45 r.

⁷⁸ *Ibidem*, k. 45r–v.

1447–1456, i za zgodą władz miejskich parceli wydzielonej z terytorium parafii św. Maurycego, leżącej w pobliżu *Ketzerthor* i ul. Koziej (dziś ul. Bernardyńska) na obszarze tzw. Nowego Miasta, wzniesiono – dzięki ofiarom wiernych i wsparciu możliwym – murowany klasztor, rozbudowywany aż do roku 1517, oraz kościół, ukończony w 1502 r. i konsekrowany ku czci św. Bernardyna ze Sieny⁷⁹. Sannig, jako kreator nowożytnej świadomości historycznej wchodzącego w skład czeskiej prowincji konwentu wrocławskiego, ukazuje reformatów od św. Antoniego jako bezpośrednich kontynuatorów posługi sprowadzonych przez Kapistrana obserwantów od św. Bernardyna. Konstrukcja całości opracowania, będącego częścią ukończonej w 1678 r. kroniki prowincji oraz pierwszym rozdziałem w kronice konwentu wrocławskiego⁸⁰, opiera się na wspomnianym wyżej schemacie – wyszczególnieniu trzech zasadniczych dat i związanych z nimi wydarzeń. Po pierwsze, jest to 1453 r., oficjalny rok założenia we Wrocławiu przez Jana Kapistrana klasztoru obserwanckiego. Drugą, niezwykle istotną cezurą jest data 20 VI 1522 r., kiedy to wrocławscy obserwanci manifestacyjnie opuścili Wrocław, co było spowodowane ich sporami z franciszkanami z kościoła św. Jakuba, należącymi do prowincji saskiej, oraz nieprzychylną wobec członków zgromadzenia polityką władz miejskich, wynikającą po części z napięć okołoreformacyjnych, po części zaś ze zantagonizowania miasta z popierającym obserwantów królem czeskim. W następstwie tego wydarzenia, określanego w zakonnej historiografii mianem „wypędzenia” bądź „tragedii”, założenie klasztorne św. Bernardyna zostało przejęte przez władze miejskie i przekształcone w szpital oraz świątynię luterańską⁸¹. Ostatnią z wymienionych trzech kluczowych dat jest rok 1678, kiedy po przeszło 150 latach starań o odzyskanie majątku bracia czeskiej prowincji reformackiej otrzymali zgodę na wzniesienie nowego klasztoru i kościoła w mieście za cenę zrzeczenia się wszelkich praw do dawnej siedziby pw. św. Bernardyna. Ogół praw i obowiązków spornych stron regulował dokument transakcyjny, wydany 27 VII 1678 r. na polecenie rozstrzygającego w całej sprawie cesarza i króla czeskiego

⁷⁹ *Ibidem*, k. 45v; Mateusz Goliński, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia (przestrzeń – podatnicy – rzemiosło)*, Wrocław 1997 (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2020, Historia 134), s. 227, 236.

⁸⁰ *Archivum conventus Wratislaviensis*, k. 1–6.

⁸¹ Sannig, *Chronica*, k. 45v; Gabriela Wąs, *Die Vertreibung der Bernhardiner aus Breslau und der Beginn der Neuzeit in Schlesien*, „Wissenschaft und Weisheit”, 61 (1998), 2, s. 195–209; *eadem*, *Klasztory franciszkańskie*, s. 141–165.

Leopolda I⁸². Tworząc w drugiej połowie XVII w. syntezę dziejów prowincji, Sannig, przez odwołania do przedreformacyjnych fundacji obserwanckich dokonywanych z inicjatywy Kapistrana, historycznie argumentował prawa reformatów do większości przywracanych zakonowi domów⁸³. W efekcie reformatom przyznane zostało prawo „powrotu” do miasta i wzniesienie klasztoru wraz ze świątynią na działce przy *Hundegasse*, w dawnym kwartale słodowników, tuż przy wewnętrznym pasie murów miejskich⁸⁴.

Bezpośrednie następstwo w posłudze reformatów po XV-wiecznych obserwantach jest przez Sanniga eksponowane za pomocą różnych środków, chociażby przez wspomnianie o obserwantach z dookreśleniem „dziś nazywanych reformatami”. Innym zabiegiem jest, wskazywane wcześniej, możliwie dalekie sięganie do przeszłości w opisywaniu początków poszczególnych klasztorów, najczęściej związane z wizytą Jana Kapistrana w danym mieście i założeniem przez niego bądź jego najbliższych następców (Jakuba z Głogowa, Gabriela z Werony) klasztoru obserwanckiego, do którego w XVII w. reformaci, jako prawowici właściciele, powracali. Zabieg ten ma zatem na celu ukazanie prawnych podstaw rozgrywającego się w XVII w. procesu odbudowy prowincji. Ponadto służy bardzo konkretnemu osadzeniu poszczególnych konwentów w kontekście historycznym, a przez to uwypukleniu związków braci z miejscem i z samym Kapistranem – założycielem. Wyraża też zwrot ku źródłom posługi i za pośrednictwem „naczelnego obserwanta” – naśladując Chrystusa przez wzór św. Franciszka – spaja XVII-wiecznych reformatów z pierwszymi wspólnotami braci mniejszych.

Wspomniane zerwanie ciągłości miejsca w przypadku wrocławskiej placówki czyniło z odwołań Sanniga do domu św. Bernardyna element szczególnie istotny, niejako konstytutywny dla posługi braci w sprostanzowanym mieście. Podkreślając te związki, reformacki kronikarz koncentruje się na wykazaniu zbieżności w dziennych datach, miejscach czy nazwiskach osób, które – pojawiając się w przeszłości okołofundacyjnej – powtarzają się niejako w wydarzeniach jemu współczesnych. Co ciekawe, dla wrocławskich reformatów większe znaczenie od samej fundacji miała, biorąc pod uwagę liczbę odwołań, wspomniana wcześniej

⁸² O odzyskiwaniu placówki we Wrocławiu na drodze procesów z miastem zob. Marcin Musiał, *Okoliczności powrotu franciszkanów reformatów do XVII-wiecznego Wrocławia w świetle Instrumentum Transactionis*, „Studia Śląskie”, 79 (2016), s. 35–56.

⁸³ Jest to doskonale widoczne zarówno w narracji samej kroniki prowincji, jak i w dokumentacji sporu przechowywanej w archiwum prowincji, zob. NA Praha, RF, rkps 3083.

⁸⁴ Na początku XVIII w. nazwę zaułka zmieniono na ul. św. Antoniego.

„tragedia”, czyli wygnanie w roku 1522. Kształtowanie tożsamości wokół mitu wygnania okazało się zabiegiem niezwykle trafnym również ze względu na to, że w wymiarze czasowym zakładało ono powrót⁸⁵. To stało się motywem przewodnim i zasadniczym argumentem reformatów w procesie starania się o odzyskanie placówki we Wrocławiu, a przez to jednoznacznym spoiwem w kontekście kontynuacji.

Konstruowanie kontynuacji

Przywołując datę wypędzenia obserwantów z Wrocławia w 1522 r., Sannig podkreśla, że „tragedia” wydarzyła się 20 czerwca, w czasie oktawy dwóch świąt: uroczystości Bożego Ciała oraz wspomnienia św. Antoniego Padewskiego⁸⁶. Nie powinno zatem dziwić, że poświęcenia pierwszej, drewnianej jeszcze wówczas kaplicy św. Antoniego, zbudowanej na przyznanej przez miasto parceli, dokonano 2 VI 1679 r., a zatem, jak zapisano w kronice konwentu, „w piątek po Bożym Ciele, a także w dniu rocznicy wypędzenia naszych z Wrocławia”⁸⁷. Wobec przywołanych dotychczas odwołań historycznych, interpretowanych w kontekście formowania się nowej placówki, można jednocześnie zadać pytanie, w jakim stopniu sam fakt dedykowania nowego kościoła i konwentu św. Antoniemu mógł wynikać właśnie z chęci podkreślenia pamięci o wspomnianym wygnaniu.

Innym przykładem retorycznego wykorzystania sprowadzonego do roli figury wydarzenia jest zawarty w kronice konwentu opis wybuchu baszty prochowej z 1749 r. Nota została sporządzona krótko po tym wydarzeniu, a zatem wiele lat po śmierci Sanniga. Może więc stanowić przykład trwałości funkcjonowania mitu wygnania w świadomości historycznej reformatów. Obszerny fragment memorabiliów otwiera bowiem zapis: „Smutna, a także przerażająca do słuchania i patrzenia, była niegdyś tragedia, gdy w roku 1522, dnia 20 czerwca, ojcowie i bracia nasi, opatrzeni szyderstwami i wszelkiego rodzaju obelgami, z klasztoru św. Bernardyna, licznie przed

⁸⁵ John Tolan, *Exile and Identity*, [w:] *Expulsion and Diaspora Formation: Religious and Ethnic Identities in Flux from Antiquity to the Seventeenth Century*, ed. *idem*, Turnhout 2015 (Religion and Law in Medieval Christian and Muslim Societies, 5), s. 28.

⁸⁶ Sannig, *Chronica*, k. 45v. Święto Bożego Ciała przypadło w 1522 r. na dzień 19 czerwca, natomiast św. Antoniego z Padwy kalendarz liturgiczny wspomina pod dniem 13 czerwca. „Tragedia” miała więc miejsce w drugim dniu oktawy Bożego Ciała i w oktawę św. Antoniego.

⁸⁷ „Anno 1679. 2. Junij quae fuit dies Veneris post Festum Corporis Christi et anniversaria quandam expulsionis nostrae Wratislavia solenniter benedicta fuit [...] Capella Divi Antonij Paduani [...]”; *ibidem*, k. 47 r.

tym rokiem zamieszkałego, przez przewrotność heretycką, inna rzecz z powodu nienawiści religijnej, zostali wygnani. Prawdziwie smutna jednakże i wzbudzająca strach konwentu naszego św. Antoniego, roku 1749, dnia 21 czerwca, około trzeciej ćwierci na trzecią rano, zdarzyła się tragedia”⁸⁸. Przywołanie wygnania z miasta, które tak silnie ukierunkowało relacje reformatów z wrocławską radą miejską, wydaje się powrotem ku rzeczywistości konfliktu po to, by albo ukazać na zasadzie kontrastu z sytuacją obecną (21 VI 1749 r.) poprawę, albo przypomnieć faktyczny cel posługi i jednoznacznie określić pozycję konwentu w protestanckim mieście⁸⁹. Jednocześnie zwraca uwagę na korzenie placówki i poprzez usymbolizowaną „tragedię” łączy fundację św. Bernardyna z konwentem św. Antoniego.

Do ukazania ciągłości w czasie Sannig wykorzystuje również – oprócz daty – nazwiska. W kronice opatruje znaczącym komentarzem rodzinę Haunoldtów (*vel* Haunoldów), od kilku pokoleń związaną z wrocławską radą miejską. W 1522 r. Achatius Haunoldt miał stać na czele miejskiej armii, która niemalże oblegała klasztor bernardyński, chcąc wyegzekwować od obserwantów realizację decyzji włodarzy o przeniesieniu ich do minoryckiego klasztoru św. Jakuba. Komentarz pojawia się natomiast później, w formie domyślnej klamry kompozycyjnej wyrażającej swego rodzaju sprawiedliwość dziejową. Otóż, podczas oficjalnego przekazania działki pod budowę nowego kompleksu, co miało miejsce 2 I 1679 r., wśród reprezentacji miasta wystąpił kolejny przedstawiciel rodziny Haunoldt, określony przez Sanniga jako senator, „którego pradziadek, jak zaznaczyłem powyżej, dowódca wojska miejskiego dawniej naszych wypędził”⁹⁰. Można tym samym odnieść wrażenie, że Sannig przedstawił opartą na źródłach historię fundacji i wygnania,

⁸⁸ *Archivum Conventus Wratislaviensis*, k. 232.

⁸⁹ Więcej na temat reformackiego opisu wybuchu baszty zob. Marcin Musiał, *Opis wybuchu wrocławskiej baszty prochowej w 1749 r. z kroniki konwentu reformatów jako przykład formy kształtowania pamięci wspólnoty o wydarzeniu*, „Pisma Humanistyczne”, 13 (2015), s. 99–114.

⁹⁰ „Dominus Haunoldt /: cuius Tritavus ut supra notavi armata manu, qua Capitaneus Militiae urbensis olim Nostrates expulit:/ Senator[...]”; Sannig, *Chronica*, k. 46v. Autor miał najpewniej na myśli Johanna Sigismunda Haunolda (1634–1711), radcę cesarskiego i rajcę wrocławskiego (zob. o nim [Hermann] Markgraf, *Haunold, Johann Sigismund von*, [w:] *Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 11: *Hassenpflug – Hensel*, Leipzig 1880, s. 70–71), identyfikując go błędnie z descendentem Achatiusa Haunoldta. W rzeczywistości chodzi bowiem o dwie różne – pieczętujące się odmiennymi herbami – rodziny patrycjuszowskie noszące identyczne nazwisko: legnicką, osiadłą we Wrocławiu w pierwszej połowie XVI w. (jej przedstawicielem był Johann Sigismund), i wrocławską, notowaną tu już od XV stulecia (z niej wywodzili się Valentin i Achatius). Genealogię obu zestawia Oskar Pusch, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, Bd. 2, Dortmund 1987 (Veröffentlichungen der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund, Reihe B – Nr. 35), s. 102–121.

natomiast dziejom późniejszym, jemu współczesnym, poprzez stałą interpretację w kontekście wydarzeń wcześniejszych, nadał formę komentarza. Zabieg ten miał na celu umożliwienie odbiorcy jednoznaczne i prawidłowe zrozumienie współczesnych dziejów placówki oraz złożonych relacji z władzami miejskimi i innymi zgromadzeniami franciszkańskimi. Wiadomo bowiem, że podczas wizyty we Wrocławiu Kapistran nie zatrzymał się w minoryckim klasztorze św. Jakuba, lecz w domu mieszczanina Johanna Glacza⁹¹. Narastające już wówczas spory między minorytami a obserwantami, zaś na gruncie geograficznym i politycznym między franciszkanami prowincji saskiej i czeskiej, ulegały zaostrzeniu, a po wyciszeniu w okresie reformacji ożyły w warunkach „walki” o odzyskiwanie klasztorów. W swojej retoryce Sannig uzasadniał zatem podejmowane przez reformatów metody i działania będące wynikiem jasno wytyczonych celów, również naświetlonych i wyjaśnionych w świetle historii.

Analogiczny zabieg zastosowany został w stosunku do miejsc. W opisie powstania fundacji obserwanckiej we Wrocławiu Sannig wspomina dwukrotnie jedną z miejskich bram – Mikołajską. Usytuowana w zachodniej części miasta, została przywołana po raz pierwszy przy opisie wygnania obserwantów z Wrocławia w czerwcu 1522 r. Jak wskazał kronikarz, procesyjny pochód zakonników prowadził od ich kościoła pw. św. Bernardyna aż do bramy Mikołajskiej, „przez którą najpierw z Kapistranem dawniej byli wprowadzeni”⁹². Następnie Sannig nakreśla prowadzone od tego momentu starania prowincji o odzyskanie przejętego przez miasto założenia. Drugi raz brama Mikołajska została wspomniana przy okazji opisu nowej działki przy ul. św. Antoniego, wcześniej nazywanej *Hundegasse*, którą zakon otrzymał jako rekompensatę. Wyliczając jej długość i szerokość, Sannig wskazał, że jest położona wewnątrz murów, niedaleko bramy Mikołajskiej, przez którą dawniej „bracia nasi obserwanci byli wygnani”⁹³. Można tu zatem mówić o dokonaniu logicznego skrótu, polegającego na przywołaniu podczas wspomniania bramy wydarzenia najbliższego pod względem chronologicznym; przy opisie działki kronikarz nie wspomina ponownie wejścia Kapistrana do miasta, lecz wygnanie jego następców w 1522 r. W efekcie tych historiograficznych zabiegów szczególnego znaczenia nabiera również sam wizerunek św. Jana

⁹¹ Gabriela Wąs, *Śląskie klasztory franciszkanów obserwantów w XV wieku*, [w:] *Studia z dziejów Europy Zachodniej i Śląska*, red. Rościśław Żerelik, Wrocław 1995 (Prace Historyczne Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego, 16), s. 81.

⁹² Sannig, *Chronica*, k. 45v.

⁹³ *Ibidem*, k. 46v.

Kapistrana, który przywołuje we wrocławskim konwencie już nie tylko pamięć o świętym wyznawcy, pogromcy Turków i gorliwym piewcy obserwancji, lecz również wspomnienie o utraconym klasztorze św. Bernardyna, którego był założycielem. Co więcej, budzi asocjacje z kluczowymi dla tego klasztoru wydarzeniami: fundacją i wygnaniem. Kapistran staje się więc swego rodzaju symbolicznym łącznikiem między tymi dwoma etapami obserwancji historii w mieście.

Jest to szczególnie dobrze widoczne w kontekście umieszczenia we wnętrzu kościoła św. Antoniego ołtarza poświęconego Kapistranowi. Co prawda w większości świątyń, których powstanie inicjował Kapistran, ufundowano ku jego czci ołtarze, obrazy czy rzeźby, tyle że kościół św. Antoniego nie był oryginalną fundacją obserwancją, ale kolejnym, budowanym od podstaw obiektem zlokalizowanym w tym samym mieście, jednak w zupełnie innym miejscu. Upamiętnienie Kapistrana jako fundatora wyraża ideę kontynuacji zarówno historii, jak i celów w formie wizualnej, dostępnej powszechnie. Prócz ołtarza głównego to właśnie ten boczny, św. Jana, był widoczny zaraz po wejściu do świątyni.

W tym ujęciu szczególnie interesująco przedstawia się fakt, że w konsekrowanej w 1502 r. murowanej świątyni pw. św. Bernardyna przygotowano specjalną kaplicę poświęconą Kapistranowi (choć jego beatyfikacja odbyła się dopiero w 1622 r., zaś kanonizacja w roku 1690), w której znajdował się niezachowany współcześnie obraz⁹⁴. Przedstawiał on Kapistrana jako legata papieskiego podczas antyhusyckiej i antytureckiej misji we Wrocławiu⁹⁵. Pełnopostaciowe wyobrażenie kaznodziei obserwancji, ukazanego na tle panoramy miasta, u którego stóp ukazano depantanego tureckiego sułtana, było przykładem wczesnej ikonografii Kapistrana⁹⁶. Przetrwowało ono w późniejszych przedstawieniach świętego, jednak z zasadniczą zmianą na drugim planie, na którym nadodrzański gród zastąpiła bitwa pod Belgradem.

Co więcej, o czym nie wspomina Sannig, kaplica poświęcona Kapistranowi w kościele św. Bernardyna została ufundowana przez wrocławskiego rajcę,

⁹⁴ Obraz, pochodzący z kościoła św. Bernardyna we Wrocławiu, obecnie uznawany jest za zaginiony, zob. <http://lootedart.pl/katalog-strat-wojennych/obiekt/?obid=5540> (dostęp: 28 VI 2020).

⁹⁵ Jakub Kostowski, *Programy obrazowe oraz funkcje wyposażenia bernardyńskich świątyń na Śląsku w późnym średniowieczu. Próba odczytania i problem ich interpretacji*, [w:] *Bernardyni na Śląsku*, s. 199. Archiwalną czarno-białą fotografię obrazu, wykonaną w 1937 r., reprodukuje Gola, Ławicka, *Od klasztoru do muzeum*, il. 24 (s. 54).

⁹⁶ Jakub Kostowski, *Die Verehrung des hl. Johannes von Capestrano in Schlesien. Zeugnisse der spätgotischen Malerei*, [w:] *Heilige und Heiligenverehrung in Schlesien. Verhandlungen des IX. Symposiums in Würzburg vom 28. bis 30. Oktober 1991*, Hrsg. Joachim Köhler unter Mitw. [irkung] von Gundolf Keil, Sigmaringen 1997 (Schlesische Forschungen, Bd. 7), s. 147.

Valentina Haunoldta⁹⁷, *nota bene* dziada wspomnianego wyżej Achatiusa. Miał on 2 X 1465 r. przeznaczyć na budowę 100 węgierskich guldenów⁹⁸. Według piszącego w 1853 r. Johanna Schmeidlera omawiana kaplica nosiła najpewniej wezwanie Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny. Na jej miejscu pierwotnie istniało – jego zdaniem – wzniesione jeszcze w 1453 r. oratorium, w którym po powrocie do Wrocławia z Nysy miał leżeć chory Kapistran⁹⁹. Dodatkowo na omówionym obrazie, eksponowanym w tejże kaplicy, Luca Pezzuto dostrzega w klęczącej postaci podobieństwo właśnie do Valentina Haunoldta¹⁰⁰.

Obraz przedstawiający Kapistrana znajdował się w kościele św. Bernardyna jeszcze w XVII w., o czym świadczy wzmiankowanie go w protokole z oględzin świątyni, sporządzonym 12 VII 1674 r., a zatem w okresie starań prowincji czeskiej o odzyskanie przejętego przez miasto majątku. Autor dokumentu w punkcie 6. odnotował: „Ex praedicta area in ingressu ad coementum, non procul a sacristia pendet imago beati Capistrani, ad magnitudinem viventis, manu vexillum gestantis penesque depictam civitate stantis”¹⁰¹. Być może zatem można widzieć w XVII-wiecznym ołtarzu kościoła Reformatorów zwizualizowany wyraz świadomości kontynuacji.

W kontekście pamięci o miejscu interesująco jawi się sam program ikonograficzny ołtarza z kościoła św. Antoniego. Centralnie usytuowane płótno z przedstawieniem św. Jana Kapistrana flankują figury św. Jana Chrzciciela i św. Józefa. W górnej sferze współcześnie znajduje się obraz św. Józefa. Z opracowań Ludwiga Burgemeistra i Hermanna Hoffmanna wiadomo natomiast, że od połowy XVIII w. znajdowało się w ołtarzu również malarskie przedstawienie św. Jana Nepomucena¹⁰².

⁹⁷ *Ibidem*, s. 148. Tutaj również autor podaje obszerniejszą bibliografię dotyczącą kaplicy, zob. *ibidem*, przyp. 5.

⁹⁸ Johann Carl Hermann Schmeidler, *Urkundliche Geschichte der evangelischen Haupt- und Pfarrkirche zu St. Bernhardin in Breslau, von der ersten Gründung derselben bis auf die heutige Zeit. Denkschrift zur 400jährigen Jubel-Feier dieser Kirche*, Breslau 1853, s. 25–26.

⁹⁹ *Ibidem*, s. 26, przyp. *; Gola, Ławicka, *Od klasztoru do muzeum*, s. 67.

¹⁰⁰ Luca Pezzuto, *Images of John of Capistrano in Fifteenth-Century Europe*, [w:] *The Grand Tour*, s. 206.

¹⁰¹ NA Praha, ŘF, rkps 3083, k. 24.

¹⁰² Ludwig Burgemeister, Günther Grundmann, *Die Kunstdenkmäler der Provinz Niederschlesien*, Bd. 1: *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Tl. 3: *Die kirchlichen Denkmäler der Altstadt (Fortsetzung) und des erweiterten Stadtgebietes die Friedhöfe*, Breslau 1934, s. 130; Hermann Hoffmann, *Die Antoniuskirche in Breslau. Eine Führung*, Breslau 1935 (Führer zu schlesischen Kirchen, Nr. 12), s. 14.

Wolnostojąca figura św. Józefa, umieszczona po lewej stronie płótna, patrząc *en face*, przedstawia świętego trzymającego na rękach leżące, nagie Dzieciątko. Postać stoi w lekkim skręcie, opierając ciężar ciała na wysuniętej lewej stopie, ciągnąc ku osi ołtarza, z głową nieco opuszczoną, ze wzrokiem zwróconym w stronę dziecka. Twarz mężczyzny jest spokojna, wyraża skupienie, adorację.

Po przeciwnej stronie znajduje się rzeźba przedstawiająca św. Jana Chrzciciela. Również samodzielna, o pozie nieco skręconej, ukazana w kontrapoście z twarzą zwróconą w stronę centrum. Prawą ręką postać czyni szeroki gest, wskazując na siebie, lewą, swobodnie opuszczoną, wskazuje na spoczywającego u jej stóp baranka. Mężczyzna ubrany jest w tkaninę o postrzępionych krawędziach, imitującą noszone przez św. Jana Chrzciciela odzienie ze skór wielbłądzych. Pierwotnie święty dzierżył w lewej dłoni długi, smukły krzyż o drzewcu sięgającym podstawy figury.

Należy podkreślić, że wszystkie wymienione postaci oraz sposób ich przedstawienia jednoznacznie wiążą się z kultem chrystocentrycznym. Zarówno św. Jan Chrzciciel, poprzez dzierzony krzyż oraz wskazywanie na baranka, jak i prezentujący Dzieciątko Jezus św. Józef, wpisują się w pobożność, z którą przez kult Imienia Jezus silnie związany był sam Kapistran. Nie bez znaczenia jest tu więc usytuowanie ołtarza dokładnie naprzeciw ołtarza Ukrzyżowania. Jednocześnie przedstawione postaci świętych jawią się nam również jako ilustracje cnót Kapistrana – św. Józef w mistycznej pokorze adorujący Dzieciątko oraz św. Jan Chrzciciel jako pustelnik i ostatni prorok zapowiadający przyjście Mesjasza. Niewątpliwie właśnie taką funkcję pełnił Kapistran podczas swej posługi kaznodziejskiej, do takiej też postawy zaproszeni byli tym samym reformaci, których założenia zostały charyzmatycznie zdefiniowane przez łączenie kontemplacji z działalnością apostołską. Co więcej, na pojmowanie Jana Chrzciciela w kategoriach wzorca Jana Kapistrana wskazywać może również to, że urodził się on w dniu wspomnienia św. Jana Chrzciciela (24 czerwca), na chrzcie otrzymując imię na jego cześć¹⁰³. W tym kontekście szczególnie wybrzmiewa przytoczony na początku niniejszych rozważań fragment z *Apokalipsy św. Jana*, którym G. Błanik dookreślał swoje wyobrażenie Jana Kapistrana. Wers ten wprost odwołuje się bowiem właśnie do św. Jana Chrzciciela, zapowiadającego nadejście Mesjasza.

¹⁰³ Hofer, *Johannes Kapistran*, Bd. 1, s. 31, cyt. za: Ewald Walter, *Warum nannte der hl. Johannes Kapistran Breslau „seine Stadt“?*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, 50 (1992), s. 232.

To jednak, co wydaje się szczególnie znaczące dla kształtowania „świadomości miejsca”, wyraża się w dążeniu do ukazania Kapistrana jako świętego lokalnego. Umieszczone w ołtarzu postaci świętych wykazują mniejszy lub większy związek z Wrocławiem. Święty Jan Chrzciciel jest bowiem patronem katedry i diecezji wrocławskiej, św. Józefa zaś w 1665 r. ogłoszono patronem Królestwa Czech i monarchii habsburskiej. Nie można zatem wykluczyć, że celem twórcy programu ikonograficznego było również wskazanie na związki Kapistrana z Wrocławiem, który zresztą miał być przez niego określony mianem „swojego miasta”¹⁰⁴. Pozostaje to nadal w korespondencji ze wspomnianym pierwotnym obrazem Kapistrana z kaplicy kościoła pw. św. Bernardyna. Tutaj jednak jednoznaczne wskazanie na miejsce poprzez wrocławską wedutę zastąpione zostało zgodnym z oficjalną ikonografią wyobrażeniem bitwy pod Belgradem, a w formie dookreślenia funkcję weduty przejęły figury boczne.

Podsumowanie

Postać św. Jana Kapistrana stała się ważnym elementem nowożytnej tożsamości zbiorowej czeskich reformatów. Na przykładzie wrocławskiego klasztoru św. Antoniego można stwierdzić, że konstruowanie tej tożsamości wokół Kapistrana dokonywało się na dwóch płaszczyznach. Po pierwsze, poprzez ukazanie świętego jako wzoru do naśladowania, który w sposób komplementarny wypełnia charyzmatyczne założenia zakonu, stając się przez to jego reprezentacją i swego rodzaju esencją. Po drugie, poprzez historiograficzne ustosunkowanie się Sanniga do dziedzictwa kapistrańskiego w prowincji czeskiej i zbudowanie wizerunku reformatów jako bezpośrednich spadkobierców tej spuścizny. Stosowanie takiej retoryki miało istotne znaczenie dla legitymizacji roszczeń prowincji wobec utraconych lub odebranych w dobie reformacji placówek. Uczynienie z Kapistrana swego rodzaju łącznika między obserwanckimi początkami a reformackimi powrotami pozwoliło – pomimo spustoszenia reformacyjnego – na utrzymanie świadomości trwałości prowincji w czasie.

Jest to wyraźnie dostrzegalne w przypadku Wrocławia, gdzie postać Kapistrana traktować można w kategoriach symbolu. Jego ekspozycja w jednym z ołtarzy świątyni, pierwszym, z jakim spotyka się wchodzący do wnętrza kościoła

¹⁰⁴ *Ibidem.*

św. Antoniego, a także powracanie do historii domu św. Bernardyna w postaci bardziej lub mniej bezpośrednich wzmianek w historiografii konwentu wrocławskiego, służy ustawicznemu upamiętnianiu. To formowanie świadomości historycznej reformatów stanowi niezwykle istotny element konstytuujący ich tożsamość jako wspólnoty od wieków wrosniętej w krajobraz kulturowo-społeczny miasta. Jawią się oni również jako bezpośredni kontynuatorzy misyjnej posługi rozpoczętej w tym konkretnym miejscu przez św. Jana Kapistrana – fundatora całej prowincji oraz klasztoru wrocławskiego.

O trwałości ukształtowanej przez Sanniga idei kontynuacji w dziejach placówki św. Antoniego mogą świadczyć chociażby przywoływane prace Vigiliusa Greiderera i Severinusa Wrbczansky'ego. Ich niezwykle istotne znaczenie zasadza się na samym fakcie wydania dopracowanych wniosków Sanniga drukiem. Uzupełnione zostały o obszerną edycję źródeł, o których Sannig wspominał (u Wrbczansky'ego), a także rozpatrywane były w kontekście całej prowincji lub ziem niemieckich. Ekspozycja pamięci o placówce św. Bernardyna, zarówno u Sanniga, jak i w późniejszych pracach historyków prowincji, bezpośrednio wyraża się dodatkowo w samym fakcie określenia kościoła św. Bernardyna jako „olim Fratrum Min[orum] Obs[servantiae]”¹⁰⁵, a także, co niezwykle interesujące, wymienienia jako głównych protektorów konwentu św. Antoniego, królów Ludwika i Władysława Jagiellończyków oraz biskupa Rudolfa¹⁰⁶, którzy przyczynili się, co prawda, do lokacji nowej placówki, jednak nie w XVII w. dla reformatów, a w XV stuleciu dla obserwantów.

Pamięć tę, jak wykazałem powyżej, skupiono niczym w soczewce w postaci św. Jana Kapistrana. Czczony jako święty Kościoła katolickiego i zakonu franciszkańskiego, okazał się również znakomitym nośnikiem historycznych asocjacji. Skojarzeń o tyle istotnych, że ukierunkowujących dalszą posługę braci i ich wzajemne relacje z wrocławską radą miejską, protestantami w ogóle oraz innymi prowincjami czy zakonami franciszkańskimi.

¹⁰⁵ Wrbczansky, *Nucleus minoriticus*, s. 323.

¹⁰⁶ *Repertorium Conventuum, Fundatorum, Capitulum, Commissariorum, Provincialium atque Postarum, in Alma et Magna Provincia Boemiae s. Wenceslai D. et M. Fratrum Minorum Reformatorum [...]*, Brunnae 1734, [sine pagine].

SUMMARY

The objective of the present study is an analysis of the usage of the figure of St. John of Capistrano (1386–1456) in the process of forming organizational identity. The community or organization analyzed is the convent of Reformed Franciscans of St. Anthony, which ministered in Wrocław between 1678 and 1810. In broader terms, the organization in question is the Czech province of Reformed Franciscans of St. Wenceslaus, within which since middle 17th century the provincial authorities strived to create a possibly uniform vision of the community. The process of shaping the identity of the Czech province, being revived after an almost complete liquidation during the Reformation, encompassed also the convent of St. Anthony in Wrocław. On the level of the whole province, the aim was to create a consistent image of the community with a clearly outlined goal; in particular convents, this vision was complemented with local, individual elements, setting a convent in the space and history of a particular town. In the case of the Reformed convent in Wrocław, a particularly distinctive element was St. John of Capistrano. Two principal sources were analyzed: the chronicle of the Czech province of Reformed Franciscans by Father Bernard Sannig, and the painting *St. John of Capistrano* by Michael Leopold Willmann from the Church of St. Anthony in Wrocław. The saint, through the use of different rhetorical devices, on the one hand appears as a figure embodying all model characters and virtues of a Czech Reformed Franciscan (the level of the whole province), and on the other hand plays the role of a memory keystone, the unifying force of the memory about the Wrocław convent.

BIBLIOGRAFIA / REFERENCES

Národní Archív Praha

Archiv České fratiškánské Provincií: kniha 20, Bernard Sannig, *Chronica de origine et constitutione Provinciae Bohemiae Ordinis Fratrum Minorum Sancti Francisci Reformatorem, ejusdemque conventuum*, [sine loco] 1678; kniha 64, *Archivum conventus Wratislaviensis noviter descriptum Anno MDCCL*; Listiny, nr 201; Rkps 3083.

Blanik Gandulph, *Thesaurus Franciscanus [...] Pars IV*, Znnoym [1773].

Greiderer Vigilius, *Germania franciscana: seu chronicon geographo-historicum ordinis S.P. Francisci in Germania [...]*, Oeniponte 1777.

Hermann Amandus, *Capistranus triumphans: seu Historia fundamentalis de sancto Joanne Capistrano [...]*, Coloniae 1700.

Hymnodia Franciscana Ad Usum Ordinis fratrum Minorum S. francisci Reformatorem Provinciae Bohemiae, Divi Wenceslai D. et M. Jussu F. Bernardi Sannig, Iterati Ministri Provincialis ejusdem Provinciae edita, Pragae 1686; Pragae 1737².

Kurtzer *Außzug Deß Lebens und Wunderthaten, deren zwey heiligen Franciscanern wahrer und strenger Observantz der Barfüßern. Als S. JOANNIS CAPISTRANI, Und S. PASCHALIS BAYLON, So von Pabst ALEXANDRO dem VIII. den 16. October deß*

- verstrichenen Jahrs 1690 unter die Zahl der Heiligen gezehlet worden seyn, Praha 1691.
- Repertorium Conventuum, Fundatorum, Capitulum, Commissariorum, Provincialium atque Postarum, in Alma et Magna Provincia Boemiae s. Wenceslai D. et M. Fratrum Minorum Reformatorum [...]*, Brunnae 1734.
- Rituale Franciscanum. Continens varias absolutiones, benedictiones, coniurationes, exorcismos, ritus ac alias caeremonias ecclesiasticas ad utilitatem [...] sacerdotum, maxime Ordinis S. Francisci*, Neo-Pragae 1693.
- Sannig Bernard, *Der Kronicken der drey Orden dess heiligen Francisci Seraphici*, [sine loco] 1690.
- Schambogen Sebastian, *Blumen und Früchte Deß Seraphischen Gartens, Das ist: Heilige und Seelige, mit Tugenden und Wunder-Werck leuchtende, deren drey Orden deß Seraphischen Vatters Francisci, von welchen heutiges Tags 1707. die Franciscaner nach Zulassung deß Päbstlichen Stuhls, in der gantzen Welt das Göttliche Ampt, und Tag-Zeiten halten*, [sine loco] 1707.
- Statuta Provincialia Almae Provinciae Boemiae S. Wenceslai Ordinis Minorum Sancti Patris Francisci Reformatorum In Capitulo provinciali Novae Domiad S. Catharinam Anno 1675 die 12. Mensis Maij celebrato facta [...]*, Praga 1676.
- Statuta Provincialia Almae Provinciae Bohemiae S. Wenceslai D. et M. Ordinis minorum sancti Patris Francisci Reform.: In pluribus capitulis provincialibus et diffinitoriis legitime condita, ac a duobus ministris Generalibus, F. Francisco Maria de Cremona, et F. Petro Matino Sormanno de Mediolano rite approbata ad iteratam instantiam F. Bernardi Sannig, lectoruis jubilati, totius ordinis patris, ex-commissarii Generalis cismontani, et iterati ministri provincialis ejusdem provinciae*, Neo-Pragae 1686.
- Wrbczansky Severinus, *Nucleus minoriticus: seu vera, & sincera relatio originis, & progressus Provinciae Bohemiae, Conventuum, et Residentiarum, Fratrum, & Sororum Sancti-Monalium, Ordin. Minor. S.P. Francisci Strict. Observ. Reform. in Provincia, sub patrocinio Sancti Wenceslai ducis, & martyris, per Bohemiam, Moraviam, & Sileciam existentium [...]*, Vetero-Pragae 1746.
- Bullarum, diplomatum et privilegiorum sanctorum Romanorum pontificum Taurinensis editio [...]*, t. 15: *Ab Urbano VIII (an. MDCXXXIX) ad Innocentium X (an. MDCLIV)*, Augusta Taurinorum 1868; t. 22: *Benedictus XIII (ab an. MDCCXXIV ad an. MDCCXXX)*, Augusta Taurinorum 1871.
- Calendarium Romanum ex decreto Sacrosancti (Ecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli PP. VI promulgatum)*, [Vaticanus] 1969.
- Dokumenty soborów powszechnych. Tekst łaciński i polski*, t. 4 (1511–1870): *Lateran V, Trydent, Watykan I*, oprac. Arkadiusz Baron, Henryk Pietras, tłum. Arkadiusz Baron et al., Kraków 2004 (Źródła Myśli Teologicznej, 33).
- Albert Stuart, Whetten David A., *Organizational Identity*, [w:] *Organizational Identity. A Reader*, ed. Mary Jo Hatch, Majken Schultz, Oxford et al. 2004, s. 89–118.
- Andrić Stanko, *The Making of a Saint. John of Capestrano's Death and Funeral*, „Annual of Medieval Studies at CEU”, 1 (1993/1994), s. 81–99.

- Andrić Stanko, *The Miracles of St. John Capistran*, Budapest–New York 2000.
- Assmann Jan, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, tłum. Anna Kryczyńska-Pham, wstęp i red. nauk. Robert Traba, Warszawa 2008 (Communicare. Historia i kultura).
- Biblia Tysiąclecia. Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu*, Poznań 2003.
- Burgemeister Ludwig, Grundmann Günther, *Die Kunstdenkmäler der Provinz Niederschlesien*, Bd. 1: *Die Kunstdenkmäler der Stadt Breslau*, Tl. 3: *Die kirchlichen Denkmäler der Altstadt (Fortsetzung) und des erweiterten Stadtgebietes die Friedhöfe*, Breslau 1934.
- Burke Peter, *How to Become a Counter-Reformation Saint*, [w:] *Religion and Society in Early Modern Europe 1500–1800*, ed. Kaspar von Greyerz, London 1984, s. 45–55.
- Campbell Anne, *Creating a Colettine Identity in an Observant and Post-Observant World: Narratives of the Colettine Reforms after 1447*, [w:] *Religious Orders and Religious Identity Formation, ca. 1420–1620. Discourses and Strategies of Observance and Pastoral Engagement*, ed. Bert Roest, Johanneke Uphoff, Leiden–Boston 2016 (The Medieval Franciscans, vol. 13), s. 32–47.
- Chadwick Owen, *The Popes and European Revolution*, Oxford 1981 (Oxford History of the Christian Church).
- Elbel Martin, *Early Modern Mendicancy: Franciscan Practice in the Bohemian Lands*, „The Journal of Ecclesiastical History”, 69 (2018), 1, s. 39–56.
- Elbel Martin, *Kult sv. Jana Kapistrána v českých zemích*, [w:] *Historia artium II*, Olomouc 1998 (Acta Universitatis Palackianae Olomucensis, Facultas philosophica. Philosophica-Aesthetica, 16), s. 81–99.
- Elbel Martin, *Sacred Re-Enactments: Representations of the Franciscan Past after the Reformation*, [w:] *Where is History Today? New Ways of Representing the Past*, ed. Marcel Arbeit, Ian Christie, Olomouc 2015, s. 91–100.
- Elm Kaspar, *Johannes Kapistrans Predigtreise diesseits der Alpen (1451–1456)*, [w:] *Vitasfratrum. Beiträge zur Geschichte der Eremiten- und Mendikantenorden des zwölften und dreizehnten Jahrhunderts. Festgabe zum 65. Geburtstag*, Hrsg. Dieter Berg, Werl 1994 (Saxonia Franciscana, 5), s. 321–360.
- Gola Agnieszka, Ławicka Magda, *Od klasztoru do muzeum. Dzieje zabudowań bernardyńskich we Wrocławiu*, Wrocław 2009.
- Goliński Mateusz, *Socjotopografia późnośredniowiecznego Wrocławia (przestrzeń – podatnicy – rzemiosło)*, Wrocław 1997 (Acta Universitatis Wratislaviensis, No 2020, Historia 134).
- The Grand Tour of John of Capistrano in Central and Eastern Europe (1451–1456). Transfer of Ideas and Strategies of Communication in the Late Middle Ages*, ed. Paweł Kras, James D. Mixson, Warszawa–Lublin 2018.
- Hlaváček Petr, *Zum (Anti)intellektualismus in Ostmitteleuropa im 15. und 16. Jahrhundert: Die böhmischen Franziskaner-Observanten und ihr Verhältnis zu Bildung und Büchern*, [w:] *Kirchen und Kulturgeschichtsschreibung in Nordost- und Ostmittel-*

- europa. Initiativen, Methoden, Theorien*, Hrsg. Rainer Bendel, Berlin 2006 (Religions- und Kulturgeschichte in Ostmittel- und Südosteuropa, Bd. 2), s. 31–58.
- Hofer Johannes, *Johannes Kapistran. Ein Leben im Kampf um die Reform der Kirche*, Bd. 1–2, Heidelberg 1965² (Bibliotheca Franciscana, 2).
- Hoffmann Hermann, *Die Antoniuskirche in Breslau. Eine Führung*, Breslau 1935 (Führer zu schlesischen Kirchen, Nr. 12).
- Holzappel Heribert, *Podręcznik historii zakonu Braci Mniejszych*, tłum. Pius A. Turbański, red. nauk. Lucjusz R. Wójtowicz, Kraków 2012.
- Hünemann Wilhelm, *Ein Mönch unter Wölfen. Das Leben des heiligen Johannes Kapistran – Apostel Europas*, Lauerz 2005.
- Johannes von Capestrano*, [w:] *Die Heiligen in ihrer Zeit*, Bd. 2, Hrsg. Peter Manns, Mainz 1966, s. 181–183.
- Johnson Trevor, *Magistrates, Madonnas and Miracles. The Counter Reformation in the Upper Palatinate*, Farnham 2009 (St Andrews Studies in Reformation History).
- Kašpárková Jarmila, *Gedächtnis und Observanz – die Chroniken des Bernard Sannig für das Klarissenkloster in Znam, [w:] Ordenshistoriographie in Mitteleuropa. Gestaltung und Wandlung des institutionellen und persönlichen Gedächtnisses in der Frühen Neuzeit. Referate der gleichnamigen Tagung in St. Pölten von 22. bis 23. September 2014*, Hrsg. Heidemarie Bachhofer, Kateřina Bobková-Valentová, Tomáš Černušák, St. Pölten–Praha 2015 (Monastica historia, Bd. 2), s. 117–133.
- Kostowski Jakub, *Die Verehrung des hl. Johannes von Capestrano in Schlesien. Zeugnisse der spätgotischen Malerei, [w:] Heilige und Heiligenverehrung in Schlesien. Verhandlungen des IX. Symposions in Würzburg vom 28. bis 30. Oktober 1991*, Hrsg. Joachim Köhler unter Mitw.[irkung] von Gundolf Keil, Sigmaringen 1997 (Schlesische Forschungen, Bd. 7), s. 147–170.
- Kostowski Jakub, *Programy obrazowe oraz funkcje wyposażenia bernardyńskich świątyń na Śląsku w późnym średniowieczu. Próba odczytania i problem ich interpretacji, [w:] Bernardyni na Śląsku w późnym średniowieczu*, red. *idem*, Wrocław 2005, s. 189–222.
- Křečková Jitka, *Archiv české františkánské provincie, [w:] Historia Franciscana II. Sborník textů. Kapitoly z dějin české františkánské provincie sv. Václava u příležitosti 300. výročí úmrtí provinčního ministra a významného učence Bernarda Sanniga (1704) a 400. výročí příchodu franštíškánů k Panně Marii Sněžné v Praze (1604)*, red. Petr R. Beneš, Petr Hlaváček, Kostelní Vydří 2005, s. 214–224.
- Lissowska Agnieszka, *Antyhusycka misja Jan Kapistrana na Śląsku, [w:] Bernardyni na Śląsku w późnym średniowieczu*, red. Jakub Kostowski, Wrocław 2005, s. 51–63.
- Markgraf [Hermann], *Haunold, Johann Sigismund von, [w:] Allgemeine Deutsche Biographie*, Bd. 11: *Hassensflug – Hensel*, Leipzig 1880, s. 70–71.
- Minařík Klemens, *Čtrnácte ctihodných Mučedníků Pražských z řádu sv. Františka. Ke třistaleté památce jejich smrti*, Praha 1911.
- Minařík Klemens, *Provinciál P. Bernard Sannig, učenec, spisovatel a organisátor františkánské provincie (1637–1704)*, „Časopis katolického duchovenstva”, 61 [86]

- (1920), 1–2, s. 1–7; 3–4, s. 81–91; 7–8, s. 237–241; 9–10, s. 295–302; 62 [87] (1921), 1–2, s. 33–38; 3–4, s. 65–71; 5–6, s. 144–150; 7–8, s. 197–212; 9–10, s. 270–276; 63 [88] (1922), 1–2, s. 24–28; 3–4, s. 109–113; 5–6, s. 169–174; 7–8, s. 237–243; 64 [89] (1923), 1, s. 20–28; 5, s. 227–230; 9, s. 425–432; 10, s. 536–539; 65 [90] (1924), 1, s. 39–48; 2, s. 118–120; 5, s. 327–336; 7–8, s. 495–502; 10, s. 663–666; 66 [91] (1925), 2, s. 129–134; 4–5, s. 276–281; 7–8, s. 454–461; 67 [92] (1926), 1, s. 27–31; 3–4, s. 213–219; 5–6, s. 320–326; 8, s. 470–476; 9–10, s. 598–605; 68 [93] (1927), 2, s. 74–82; 4, s. 254–260; 6, s. 468–474; 9, s. 670–678; 69 [94] (1928), 1, s. 27–32; 3, s. 306–321; 5, s. 540–546; 7, s. 721–727; 10, s. 1040–1047; 70 [95] (1929), 1–2, s. 42–48; 4, s. 343–348; 5–6, s. 543–547; 7–8, s. 689–704; 9–10, s. 906–912; 71 [96] (1930), 1–2, s. 41–46; 3–4, s. 173–181; 5–6, s. 448–455; 7, s. 616–624; 9, s. 779–785.
- Müller Gerhard Ludwig, *Gemeinschaft und Verehrung der Heiligen. Geschichtlich-systematische Grundlegung der Hagiologie*, Freiburg 1986.
- Musiał Marcin, *Okoliczności powrotu franciszkanów reformatów do XVII-wiecznego Wrocławia w świetle Instrumentum Transactionis*, „Studia Śląskie”, 79 (2016), s. 35–56.
- Musiał Marcin, *Opis wybuchu wrocławskiej baszty prochowej w 1749 r. z kroniki konwentu reformatów jako przykład formy kształtowania pamięci wspólnoty o wydarzeniu*, „Pisma Humanistyczne”, 13 (2015), s. 99–114.
- Oexle Otto Gerhard, *Soziale Gruppen in der Ständegesellschaft: Lebensformen des Mittelalters und ihre historischen Wirkungen*, [w:] *Die Repräsentation der Gruppen: Texte, Bilder, Objekte*, Hrsg. idem, Andrea von Hülsen-Esch, Göttingen 1998 (Veröffentlichungen des Max-Planck-Instituts für Geschichte, 141), s. 9–44.
- Oszczanowski Piotr, *Czego nie widać na obrazie Michaela Leopolda Willmanna z przedstawieniem św. Jana Kapistrana*, [w:] *Fides et scientia. Wokół obrazu Michaela Leopolda Willmanna – Św. Jan Kapistran*, red. idem, Wrocław 2011, s. 97–124.
- Patriotische Heilige. Beiträge zur Konstruktion religiöser und politischer Identitäten in der Vormoderne*, Hrsg. Dieter R. Bauer, Klaus Herbers, Gabriela Signori, Stuttgart 2007 (Beiträge zur Hagiographie, Bd. 5).
- Pezzuto Luca, *Images of John of Capistrano in Fifteenth Century Europe*, [w:] *The Grand Tour of John of Capistrano in Central and Eastern Europe (1451–1456). Transfer of Ideas and Strategies of Communication in the Late Middle Ages*, ed. Paweł Kras, James D. Mixson, Warszawa–Lublin 2018, s. 201–216.
- Po-chia Hsia Ronnie, *Gegenreformation. Die Welt der katholischen Erneuerung 1540–1770*, Frankfurt a. Main 1998 (Europäische Geschichte).
- Pusch Oskar, *Die Breslauer Rats- und Stadtgeschlechter in der Zeit von 1241 bis 1741*, Bd. 2, Dortmund 1987 (Veröffentlichungen der Forschungsstelle Ostmitteleuropa an der Universität Dortmund, Reihe B – Nr. 35).
- Reisch Chrysogonus, *Die Franziskaner im heutigen Schlesien von Anfänge des 17 Jahrhunderts bis zur Säkularisation*, „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, 47 (1913), s. 276–300.
- Reisch Chrysogonus, *Tausch des Franziskanerkonventes St. Antonius mit dem Kloster der Elisabethinerinnen in Breslau*, „Franziskanische Studien”, 1 (1914), s. 76–86.

- Samerski Stefan, „*Wie im Himmel, so auf Erden*”? *Selig- und Heiligsprechung in der Katholischen Kirche 1740 bis 1870*, Stuttgart 2002 (Münchener Kirchenhistorische Studien, 10).
- Schmeidler Johann Carl Hermann, *Urkundliche Geschichte der evangelischen Haupt- und Pfarrkirche zu St. Bernhardin in Breslau, von der ersten Gründung derselben bis auf die heutige Zeit. Denkschrift zur 400jährigen Jubel-Feier dieser Kirche*, Breslau 1853.
- Schmid Serge, *Die Erinnerung der Gegenwart. Identitätskonstruktionen in den Chroniken des Deutschen Ordens*, [w:] *Ordenshistoriographie in Mitteleuropa. Gestaltung und Wandlung des institutionellen und persönlichen Gedächtnisses in der Frühen Neuzeit. Referate der gleichnamigen Tagung in St. Pölten von 22. bis 23. September 2014*, Hrsg. Heidemarie Bachhofer, Kateřina Bobková-Valentová, Tomáš Černušák, St. Pölten–Praha 2015 (Monastica historia, Bd. 2), s. 15–27.
- Sousedik Stanislav, *Filosofické dílo pražského františkána Bernarda Sanniga (†1704)*, [w:] *Historia Franciscana II. Sborník textů. Kapitoly z dějin české františkánské provincie sv. Václava u příležitosti 300. výročí úmrtí provinčního ministra a významného učence Bernarda Sanniga (1704) a 400. výročí příchodu franštíškánů k Panně Marii Sněžné v Praze (1604)*, red. Petr R. Beneš, Petr Hlaváček, Kostelní Vydří 2005, s. 151–163.
- Teichmann Lucius, *Ordensprovinzen der Franziskaner in Schlesien*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, 43 (1985), s. 263–274.
- Tolan John, *Exile and identity*, [w:] *Expulsion and Diaspora Formation: Religious and Ethnic Identities in Flux from Antiquity to the Seventeenth Century*, ed. *idem*, Turnhout 2015 (Religion and Law in Medieval Christian and Muslim Societies, 5), s. 9–30.
- Voigt Georg, *Johannes von Capistrano, ein Heiliger des fünfzehnten Jahrhunderts*, „Historische Zeitschrift”, 10 (1863), s. 19–96.
- Walter Ewald, *Warum nannte der hl. Johannes Kapistran Breslau „seine Stadt“?*, „Archiv für schlesische Kirchengeschichte”, 50 (1992), s. 225–236.
- Wąs Gabriela, *Die Vertreibung der Bernhardiner aus Breslau und der Beginn der Neuzeit in Schlesien*, „Wissenschaft und Weisheit”, 61 (1998), 2, s. 195–209.
- Wąs Gabriela, *Franciszkanie-obszernicy na Śląsku w średniowieczu. Zarys historii*, [w:] *Bernardyni na Śląsku w późnym średniowieczu*, red. Jakub Kostowski, Wrocław 2005, s. 21–50.
- Wąs Gabriela, *Klasztory franciszkańskie w miastach śląskich i górnośląskich XIII–XVI wieku*, Wrocław 2000 (Acta Universitatis Wratislaviensis No 2222, Historia 142).
- Wąs Gabriela, *Śląskie klasztory franciszkanów obserwantów w XV wieku*, [w:] *Studia z dziejów Europy Zachodniej i Śląska*, red. Rościsław Żerelik, Wrocław 1995 (Prace Historyczne Instytutu Historycznego Uniwersytetu Wrocławskiego, 16), s. 68–104.
- Wyczawski Hieronim Eugeniusz, [Franciszkanie.] *Odlam obserwancki*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 5: *Fabbri – Górzyński*, red. Ludomir Bieńkowski *et al.*, Lublin 1989, kol. 477–481.

<http://lootedart.pl/katalog-strat-wojennych/obiekt/?obid=5540>

<http://visualiseur.bnf.fr/Visualiseur?Destination=Gallica&O=NUMM-6081>

O AUTORZE

Marcin Musiał – absolwent historii i historii sztuki na Uniwersytecie Wrocławskim, doktorant w Zakładzie Historii Śląska w Instytucie Historycznym UWr., pracownik Działu Badawczego Ośrodka „Pamięć i Przyszłość”. Zainteresowania naukowe koncentruje wokół historii kultury, zaś w ramach dysertacji bada proces kształtowania tożsamości organizacyjnej śląskich franciszkanów reformatów w okresie nowożytnym. Adres e-mail: marcin.musial@zajezdnia.org

